

ภาคทฤษฎี

บทที่ 1

ประวัติการละครไทย

ความหมายของคำว่า ละคร ก่อนอื่นเราควรเข้าใจความหมายของคำว่า ละคร เสียก่อน จะขอแยกอธิบายเป็น 2 ประเด็น ดังนี้

ความหมายตามตัวอักษร

คำว่าละครมีผู้ใช้ 2 คำ คือ ละคร กับ ละครอน บัญญัติว่าเราควรใช้คำไหนจึงจะดีและมีเหตุผล ลองพิจารณา คำว่าละครอนก่อน ท่านว่าคำนี้เป็นคำไทยควรใช้ น.สะกด แต่ถ้าเป็นคำไทยก็ต้องเป็นคำประสมคือ ละ + คอน ธรรมดา คำประสมเมื่อรวมกันแล้วย่อมเกิด ความหมายใหม่ที่ให้ความ แต่ ละ + คอน เมื่อประสมแล้วไม่เกิดความหมายอะไรเลย

ละ = ทิ้ง เว้น

คอน = ทาบแบบหนึ่ง หรือ ที่เกาะ

เมื่อรวมเป็นละครอน เกิดความหมายว่า ทิ้งคอน ซึ่งไม่ได้ความอะไรเลย ฉะนั้นเราไม่ควรใช้คำว่าละครอน

วินิจฉัยคำว่า “ละคร” คนส่วนหนึ่งสันนิษฐานว่าคำว่าละครเลื่อนมาจากคำว่า นครศรีธรรมราช ซึ่งอยู่ในดินแดนใต้สุดของไทย เช่น พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ก็เขียนเป็นกลอนไว้ เดิมนครศรีธรรมราชไม่ขึ้นอยู่กับไทย แต่อยู่ในอาณาจักรของศรีวิชัย นักโบราณคดีบอกว่าที่นครศรีธรรมราชนี้ ชาวต่างประเทศเรียกว่า ลิกอร์ (Ligor) เป็นอาณาจักรที่ตั้งขึ้น 400 ปีก่อนคริสต์ศักราช กล่าวกันว่ามีการละเล่นแบบละครเจริญรุ่งเรืองมากที่เมืองลิกอร์นี้

นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า คำว่า ลิกอร์ ก็คือละครนั่นเอง เพราะคำว่า ลิ สระอภัยไป กลายเป็นสระอะ ส่วน คำ กอร์ ก็แบบเดียวกับนครวัดของเขมร ฝรั่งเศสเรียกอังกอร์วัด อังกอร์ เป็นนครได้ฉันใด ลิกอร์ ละกอร์ ก็เป็น ละคร ได้ ฉะนั้น ฉะนั้นสรุปได้ ดังนี้

ละครเลื่อนมาจากคำว่า นคร หนังสือพิธิไหว้ครูตำราครอบงวนละครก็มีว่า “เทเลเทเสี้ยงวาซัดมาลอยมา เมือง ละครแก้วซัก นับเราๆเรา”

ส่วนอีกข้อหนึ่งมาจากคำว่า ลิกอร์ ซึ่งวิบัติมาเป็นละกอร์แล้วเป็นละคร

ความหมายตามหลักวิชา

ละครคือการแสดงเลียนชีวิตโดยมีการร้อง รำ ทำเพลงประกอบ แยกได้ 2 อย่าง

นัยหนึ่งความหมายกว้าง หมายถึง การละเล่นที่แสดงกิริยาท่าทางซึ่งจะเป็นรำหรือเต้นก็เรียกละคร นั่นคือพวก ระบายต่างๆ

นัยที่สองความหมายเฉพาะหลักวิชา หมายถึงการแสดงที่ต้องมีเนื้อเรื่องเป็นสำคัญ ได้แก่ ละคร โขน ลิเก และเสภา เป็นต้น

การละครกับนาฏศิลป์ต่างกันอย่างไร

ปัจจุบันมีศัพท์ใหม่ที่เรียกละครว่า นาฏศิลป์หรือนาฏศาสตร์ หลวงวิจิตรวาทการกล่าวไว้ในหนังสือนาฏศิลป์ว่า นาฏศิลป์กล่าวอย่างกว้างมี 2 ชนิด คือการแสดงเรื่องเป็นละครชนิดหนึ่งและการแสดงฟ้อนรำหรือที่เรียกว่าระบำอีกชนิดหนึ่ง โรงเรียนนาฏศิลป์ของกรมศิลปากร แต่เดิมชื่อ โรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ สอนวิชา ขับร้อง ดนตรี ฟ้อนรำรวมกันไป ภายหลังจึงมาเปลี่ยนเป็นนาฏศิลป์ เพราะเรียกง่ายกว่า พระยาอนุমানราชธน อดีตอธิบดีกรมศิลปากรอ้างว่า ร้องอย่างหนึ่ง รำอย่างหนึ่ง ทำเพลงอย่างหนึ่ง ปนกันเข้าเป็นนาฏศิลป์ หรือการละครนั่นเอง นาฏศิลป์มิได้หมายความเฉพาะคำตามศัพท์เท่านั้น คำว่านาฏศิลป์นั้นตรงกับภาษาอังกฤษว่า "Dramatic Art"

หลักสูตรของเรามากกว่านาฏศิลป์ เพราะเราเรียนเพื่อไปจัดการละครในโรงเรียนได้ นอกจากเรียนนาฏศิลป์คือ ร้อง รำ ทำเพลงแล้ว เรายังเรียนถึงกิจการละครในรูปบริหารด้วย คือเรียนการแต่งฉาก การแต่งตัว แต่งหน้า การอำนวยความสะดวก วิธีสอน ตลอดจนประวัติ เว้นอย่างเดียวเพียงการเขียนบทละคร หลักสูตรของเราจึงมีความหมายว่า ศิลปะการละคร ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Theatre Art ซึ่งกว้างกว่านาฏศิลป์ คุรุสภามีชุมนุมที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ก็ชื่อว่า ชุมนุมการละคร ไม่เรียก ชุมนุมนาฏศิลป์

ฉะนั้น ถ้ามีปัญหาถามว่าการอบรมวิชานาฏศิลป์ของคุรุสภามีขอบเขตกว้างขวางเพียงใด คำตอบที่ถูกต้องคือ เป็นการอบรมนาฏศิลป์ (Dramatic Art) กับศิลปะการละคร (Theatre Art) พร้อมกันไป นาฏศิลป์เป็นการอบรมให้ ร้องรำได้ตามสมควร ศิลปะการละครเป็นการอบรมให้สามารถอำนวยความสะดวกในโรงเรียนได้ คือฝึกสอนให้นักเรียนแสดงได้ หลักสูตรนาฏศิลป์ของคุรุสภาจึงกว้างขวางพอเหมาะแก่ครูโดยเฉพาะ

อิทธิพลของละครภารตะต่อการละครไทย

กำเนิดการละคร การละครนี้มีกำเนิดมาจากชาติอินเดีย เพราะประเทศอินเดียเป็นชาติที่เจริญรุ่งเรืองมากมาตั้งแต่สมัยโบราณ ได้เผยแพร่วิทยาการต่างๆ เช่น การแพทย์ กฎหมาย อักษรศาสตร์ ขนบธรรมเนียมประเพณี รวมทั้งการละครด้วย ไปยังประเทศต่างๆ ทั่วไป รวมทั้งประเทศไทยเราก็ได้รับความเจริญทางการละครมาจากอินเดีย เช่นเดียวกับที่ได้รับวัฒนธรรมการร้องรำทำเพลงตามแบบชาวตะวันตก จากชาวยุโรปในปัจจุบันนั่นเอง

นาฏศิลป์อินเดีย ชาวอินเดียเป็นชนชาติที่มีความเชื่อมั่นและนับถือในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับศาสนาและเทวดาต่างๆ มาก เชื่อว่ามีนรกมีสวรรค์ และเชื่อว่ามีเทวดาอยู่บนสวรรค์ เป็นเทพเจ้าต่างๆ จึงได้เกิดมีตำนานเกี่ยวกับเทพเจ้าขึ้น แบ่งออกเป็น 2 ตำนาน

ตำนานที่ 1 พระพรหมเป็นเจ้า

ชาวอินเดียเชื่อว่าพระพรหมเป็นเทพเจ้าองค์แรก เป็นเทพเจ้าผู้สร้างโลกและสร้างทุกสิ่งทุกอย่างที่มีในโลกนี้ พร้อมทั้งสร้างพระเวทขึ้น 4 พระเวทด้วยกัน

ฤคเวท	เป็นเวทที่บรรยายเกี่ยวกับการร่ายรำ
สामเวท	เป็นเวทที่บรรยายเกี่ยวกับการขับร้อง
ยજุรเวท	เป็นเวทที่บรรยายเกี่ยวกับการเลียนแบบ
อาถรรพเวท	เป็นเวทที่บรรยายเกี่ยวกับการแสดงอารมณ์

ต่อมาภายหลัง ได้เกิดมีเวทที่ 5 ขึ้น เรียกว่า นาฏเวท เป็นเวทที่รวมเวททั้ง 4 เข้าด้วยกันคือ การร่ายรำ การขับร้อง การเลียนแบบ และการแสดงอารมณ์

นาฏเวทนี้ ได้เกิดมีขึ้นเพราะพระอินทร์ได้เห็นความจำเป็นในการครองชีวิตประจำวันว่า ในวันหนึ่งๆ ควรจะได้มีการรื่นเริงสนุกสนานกันบ้าง จึงได้ไปกราบทูลพระพรหม ขอให้สร้างนาฏเวทขึ้น พระพรหมจึงให้พระวิษณุกรรมไปจัดสร้างโรงละครขึ้นในสวรรค์ของพระอินทร์ โดยมีพระภรตเป็นผู้กำกับการแสดง การแสดงครั้งแรกนี้เรียกว่า ปฐมนาฏศิลป์ ผู้แสดงล้วนเป็นเทพเจ้ากับชายา พระอุมาประทับเป็นประธาน พระอิศวรทรงพ่อน พระนารายณ์ตีโทน พระอินทร์เป่าขลุ่ย พระสรส์วดีตีตีพิณ พระลักษมีขับร้อง และพระพรหมตีฉิ่ง พระภรตจึงได้รับนามว่า เป็นเทพเจ้าแห่งการละคร เพราะเป็นผู้อำนวยการแสดงละครเป็นครั้งแรก ในการแสดงนาฏศิลป์แบบต่างๆ จึงมีเครื่องหมายหัวฤๅษี อันเป็นเครื่องหมายแทนพระภรตมุณี และตำราที่พระภรตได้รวบรวมขึ้น เรียกว่านาฏศาสตร์ ตำรานี้แพร่หลายเข้ามาถึงเมืองไทยเราด้วยโดยพวกพราหมณ์ได้นำเข้ามาในตอนหลัง

ตำนานที่ 2 พระอิศวรเป็นเจ้า

ในยุคหลังมีพระอิศวรเป็นเจ้าหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พระศิวะ เป็นเทพเจ้าที่มีผู้เคารพนับถือมาก แต่มีประวัติต่างกับพระพรหม ดังนี้

พระอิศวรทรงเป็นนาฏราช (ราชาแห่งการร่ายรำ) มีประวัติทั้งในสวรรค์และในเมืองมนุษย์ เล่ากันว่ามีฤๅษีพวกหนึ่งได้สละบ้านเมืองออกบวชและได้บำเพ็ญตนตามความเลื่อมใสศรัทธาของตน หวังจะได้บุญและหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง แต่ฤๅษีพวกนี้ ได้ประพฤติตนผิดศีลธรรม ไม่ตั้งอยู่ในความดีงาม ความทราบถึงพระอิศวรเป็นเจ้า จึงสั่งให้พระนารายณ์ มาปราบปราม อบรมสั่งสอน พวกฤๅษีไม่เชื่อฟังจึงได้เกิดการสู้รบกันขึ้น พระนารายณ์มีชัยชนะ พระอิศวรตีพระทัยมาก จึงร่ายรำด้วยท่าทางที่สวยงามต่างๆ ซึ่งนับเป็นการร่ายรำครั้งแรกของพระอิศวร

ต่อมาเมื่อถึงต้นหนึ่งชื่อ อสุรมูลาคนิ เป็นศิษย์ฤๅษีที่ถูกพระนารายณ์ปราบปราม ก็ออกมาช่วยพวกฤๅษีแต่ถูกพระอิศวรปราบได้ และถูกพระอิศวรเหยียบไว้แทบบาท พร้อมกับร่ายรำฉลองชัยชนะ เป็นการร่ายรำแบบของผู้ชนะ ซึ่งนับเป็นการร่ายรำครั้งที่สองของพระอิศวรด้วย

พระนารายณ์มีพาทนะชื่อว่า พญาอนันตนาคราช ได้เคยติดตามพระนารายณ์ไปเฝ้าพระอิศวรในสวรรค์ และได้เคยเห็นการร่ายรำของพระอิศวรในสวรรค์ว่า เป็นการร่ายรำที่สวยงามมาก จึงต้องการให้พวกมนุษย์ได้ชมการรำที่สวยงามนั้นด้วย จึงขอให้พระนารายณ์ไปเฝ้าพระอิศวร เพื่ออัญเชิญมาร่ายรำให้มนุษย์ชม แต่พระนารายณ์ไม่กล้า และได้แนะนำให้พญาอนันตนาคราชบำเพ็ญตบะ จนรู้ถึงพระอิศวร เพราะพระอิศวรมีญาณทิพย์ จึงได้เสด็จลงไปในเมืองมนุษย์ ที่เมืองจิตัมพรัม (Chidambaram) หรือจัทัมพรัม ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของประเทศอินเดีย ห่างจากเมืองมีทราชประมาณ 150 ไมล์

การที่พระอิศวรเลือกเสด็จลงไปยังเมืองนี้ เพราะเห็นว่าเมืองนี้เป็นศูนย์กลางของมนุษย์โลก พระอิศวรได้แสดงการร่ายรำให้ประชาชนชมถึง 108 ท่าด้วยกัน ทุกๆ ท่าสวยงามน่าดูทั้งสิ้น พลเมืองมีความชื่นชมยินดีและมีความเลื่อมใสบูชาพระอิศวรมาก จึงช่วยกันสร้างเทวาลัยขึ้นที่เมืองจิตัมพรัม เพื่อเป็นที่เคารพบูชาแทนองค์พระอิศวร ภายในเทวาลัยนี้ได้แบ่งออกเป็น 108 ช่อง ในช่องหนึ่งๆ ได้สลักท่าร่ายรำของพระอิศวรไว้จนครบทั้ง 108 ท่า

ต่อมา พวกพราหมณ์ซึ่งถือว่าเป็นพวกที่มีความรู้ดี ได้รวบรวมเขียนตำราการร่ายรำขึ้น และได้เผยแพร่ไปยังประเทศต่างๆ พร้อมกับการเผยแพร่ศาสนาด้วย เช่น ประเทศอินโดนีเซีย เขมร พม่า และไทย แต่ไทยได้นำมาดัดแปลงแก้ไขให้สวยงามขึ้นตามแบบของไทย จึงนับว่าการร่ายรำของไทยเรานี้ได้แบบแผนมาจากอินเดียด้วย

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับนาฏศิลป์อินเดีย ประเทศอินเดียเป็นประเทศที่มีพลเมืองมาก มีหลายชาติหลายภาษา และแบ่งเป็นหลายเขต หลายภาค และหลายตำบล แต่ทุกๆ เขตจะมีการละเล่นพื้นเมืองของตนตามแบบต่างๆ กัน ทางราชการได้รับรองแบบนาฏศิลป์ที่เห็นว่ามีค่าสำคัญเพียง 4 แบบ เรียกว่า แบบละครของอินเดีย คือ

1. แบบภรตนาฏยัม เป็นแบบละครที่เก่าแก่ที่สุดของอินเดีย เป็นแม่บทของการละครในอินเดีย ภรตนาฏยัม มีความหมายดังนี้

ก. ภรตนาฏยัม หมายถึงการร่ายรำตามแบบของพระภรต ตามตำราที่พระภรตได้รวบรวมไว้

ข. ภรต ย่อมาจากคำ

ก. ย่อมาจาก ภาวะ หมายถึง การแสดงอารมณ์

จ. ย่อมาจาก ราคะ หมายถึง ทำนอง

ด. ย่อมาจาก ตาละ หมายถึง จังหวะ

ประเพณีของชาวอินเดีย มีหญิงสาวพวกหนึ่งเรียกว่า เทวทาสี เป็นพวกที่มีหน้าที่ร่ายรำถวายเทพเจ้าที่เทวาลัยอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นที่นับถือของชาวอินเดีย หญิงสาวเหล่านี้ไม่ต้องมีอาชีพ พวกชาวบ้านจะอุปถัมภ์ทุกอย่าง การร่ายรำแบบนี้เรียกว่า ภรตนาฏยัม ผู้ร่ายรำเป็นผู้หญิงล้วน ถือว่าเป็นกำเนิดของการร่ายรำ ซึ่งแบ่งเป็นกระบวนต่างๆ ดังนี้

นฤตะ คือการร่ายรำตามแบบธรรมชาติ

นฤตยะ คือการร่ายรำอย่างประณีตละเอียดอ่อน

อภิไนย คือการแสดงอารมณ์ออกมาเป็นท่าทางต่างๆ

มูทุระ คือการแสดงท่าทางของอวัยวะต่างๆ

(ลัสยะ คือแสดงการร่ายรำโดยผู้หญิงในภรตนาฏยัม ส่วนตันฑพ คือการแสดงการร่ายรำโดยผู้ชายใช้ในแบบอื่น)

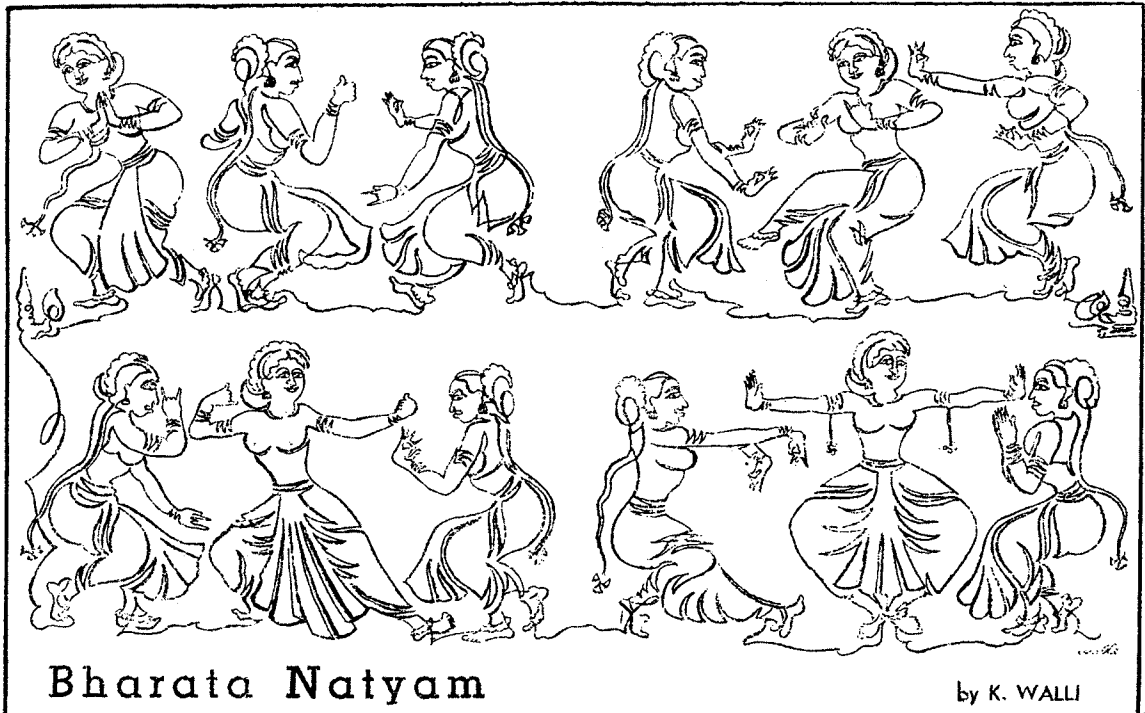
อลาธิปู คือการร่ายรำตามแบบการไหว้ครู แปลว่าการโปรยดอกไม้ เช่นเดียวกับการร่ายรำของไทย

หลักใหญ่ของการร่ายรำแบบภรตนาฏยัม

ศิลปะการร่ายรำที่แสดงอารมณ์ของมนุษย์มี 9 ประการ คือ

ศฤงคาระ แสดงความรัก

วีระ แสดงความกล้าหาญ

Bharata Natyam

by K. WALLI

- กรณะ แสดงความโศกเศร้า
- หัสยะ แสดงความตลกขบขัน
- ภยันตระ แสดงความน่ากลัว
- รุทร แสดงความโกรธ
- นิภัตสะ แสดงความอัศจรรย์ใจ ฉงน สงสัย
- อัทฤตะ แสดงความสยดสยอง
- สันตะ แสดงความเยือกเย็น บริสุทธิ์

2. แบบกรู๊กกะฟี เป็นภาษาฮินดี คำว่า กรู๊ก แปลว่า เรื่องราว กะฟี แปลว่า ละคร หรือการละเล่น รวมเรียกว่า การเล่นที่เป็นเรื่องราว โดยมากแสดงเรื่องราวของบรรพบุรุษ เรื่องราวของเทพเจ้าจากวรรณคดีที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น เรื่องรามายณะหรือไทยเรียกว่า รามเกียรติ์ เรื่องมหาภารตะ เป็นเรื่องราวประวัติการสู้รบของกษัตริย์สองราชวงศ์ซึ่งแย่งราชสมบัติกัน การแสดงละครแบบ กรู๊กกะฟี นี้ เป็นเรื่องที่ต้องมีพิธีรีตองมาก เพราะถือว่าเป็นเรื่องของบรรพบุรุษที่นับถือสืบต่อกันมาอย่างใหญ่ยิ่งและสูงสุด มีหลักในการแสดงดังนี้

(1.) ใช้ตัวตลก (ผู้ชาย) เป็นผู้แสดง

(2.) ใช้วิธีแต่งตัว โดยการประดับเศียร และที่หน้าใช้สีดำ สีเขียวทา เพื่อให้เกิดความเข้มข้นน่าเกรงขาม และเพื่อให้หน้าตาผิดมนุษย์ จึงต้องใช้แป้งพอกที่คาง เพื่อให้คางเป็นเหลี่ยมด้วย

(3.) ดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงแบบ กรู๊บกะพิ นี้ ได้แก่ กลอง ฉิ่ง ฉาบ และพิณ

3. แบบกรู๊บกะ เป็นละครที่เล่นเป็นเรื่องเป็นราว แสดงแต่ทำเป็นบทบาทที่ตลกคัก แสดงความกล้าหาญ หรือ ตลกคะนอง จะใช้พวก ตัวตลก (ผู้ชาย) แสดงบ้างก็ได้ โดยมากมีแสดงกันมากในภาคเหนือของอินเดีย นิยมเล่นเรื่อง ต่างกันอยู่ 2 ประเภท

(1.) เรื่องพระกฤษณะกับพระนางโคปี พระกฤษณะ คือ พระวิษณุ หรือพระนารายณ์นั่นเอง พระกฤษณะมีพระ ขายาชื่อว่า รากะ แต่พระกฤษณะเป็นคนเจ้าชู้ ชอบสัฟยอกหยอกล้อพวกโคปี (พวกหญิงเลี้ยงวัว) เป็นบทละครซึ่ง แสดงถึงความรักเป็นพื้น

(2.) เรื่องโลกธัมมี แปลว่า การแสดงละครเรื่องชีวิตจริงๆ ในชีวิตประจำวันของชาวอินเดีย เช่น การทำอาชีพ ไร่นมวัวขาย หรือ การทำไร่ทำนา เป็นต้น

ข้อสำคัญมีดังนี้

พระเอกไม่สวมเสื้อ

การแต่งตัว ใช้สังวาลสวมโดยไม่ใส่เสื้อ มีทองกร ทับทรวง เป็นการแต่งตัวแบบมโนห์ราของไทย

ดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงมี กลอง เรียกว่า กลองตัดการ พิณ ฉิ่ง ฉาบ

4. แบบมณีปุรี เป็นการแสดงละครของพวกไทยอาหม ที่อาศัยอยู่ในประเทศอินเดีย ในมณฑลอัสมัม มีรูปร่าง หน้าตาเหมือนพวกมังกโกลีเย เรียกเมืองหลวงของตนว่า มณีปุระ และเรียกแบบละครว่า มณีปุรี ลักษณะสำคัญของ ละครมณีปุรี ในการแสดงใช้พวกยักษ์ เป็นผู้แสดง แต่งกายคล้ายพวกชาวยุโรป คือ นุ่งกระโปรงบานๆ ที่เรียกว่า กระโปรงสู่ม มีลวดลายสวยงามมาก เรื่องที่แสดง เป็นเรื่องราวของเทพเจ้าในศาสนาฮินดู เช่น เรื่องราวของพระราม และพระศิวะ เป็นต้น

ประวัติการละครสมัยน่านเจ้า

เรื่องละครมีคนเข้าใจผิดกันว่า ส่วนใหญ่ละครนั้นมีเมื่อไม่นานมานี้ ส่วนมากที่เขียนที่พูดกันว่ามีเพียงสมัย รัตนโกสินทร์ แต่ในฐานะที่เราเรียนประวัติ เราค้นพบได้ว่า เมื่อเราอยู่ในน่านเจ้า ไทยเรามีนิยายเรื่องหนึ่งซึ่งปัจจุบันนี้ ก็ยังมีอยู่ ในประเทศจีนตอนใต้ คือในอาณาจักรน่านเจ้าเดิมของเรานั้นเอง

ในปัจจุบันนี้ยังมีเรื่องนิทานอยู่เรื่องหนึ่ง ซึ่งถ้าเอ่ยชื่อขึ้นมาท่านทั้งหลายต้องรู้จักนิทานเรื่องนั้น คือ "เรื่องมโนห์รา" ผู้บรรยายไปประเทศพม่าเมื่อสองสามปีมาแล้ว ไปพบหนังสือเก่าเล่มหนึ่งเขาแสดงเรื่องราวของจีนตอนใต้ นำเอานิยาย การเล่นต่างๆ ของจีนตอนใต้มาแสดง มีเรื่องอยู่เรื่องหนึ่งเขาบอกว่าเรื่องนั้นชื่อเรื่องนามาโนห์รา (Namanora) บอก ว่าเป็นเรื่องของพวกไต ไตในที่นี้ปัจจุบันนี้จนถึงถือว่าเป็นชนกลุ่มน้อยอยู่ทางใต้ประเทศจีน ไตเป็นน่านเจ้าสมัยเดิม เขา บอกว่าพวกไตมีเรื่องราวอยู่เรื่องหนึ่งชื่อ "นามาโนห์รา" บอกเป็นเรื่องราวของพวกไต นามาโนห์ราที่จริง มันเพี้ยนไปจาก

เรื่องที่เรารู้จักกันดีคือ นางมโนห์รา

“นา” นั้นเพี้ยนมาจากคำว่า นาง จินปัจจุบันนี้เรียกผิดไป จึงเรียนว่านามาโนห์รา จึงเป็นเรื่องที่น่าดีใจว่าคนไทยเราสมัยน่านเจ้านั้น ต้องรู้จักเรื่องนางมโนห์ราเป็นแน่ ความข้อนี้เมื่อได้อ่านหนังสือมากเข้าก็ปรากฏว่า มีความจริงปัจจุบันนี้ในภาคใต้ของจีนนั้นยังมีไทยที่รู้จักเรื่องนางมโนห์รานั้นคือ ชื่อเสียงที่เรียกนั้นอาจจะผิดเพี้ยนไปบ้าง เราน่าถือว่าเรื่องนี้คนไทยรู้จักมาแต่ดั้งเดิม คือในฐานะเป็นนิยายแต่ว่าจะได้นำมาเล่นเป็นละครบ้างหรือไม่ นั้น ยังไม่มีหลักฐาน

การเล่นของไทยสมัยน่านเจ้าประเภทพวกกระบามีแน่ พวกกระบ่าของไทยมีอยู่คือ ระบายหมวก ระบายนกยูง ซึ่งเดี๋ยวนี้จีนเขาถือว่าเป็นการเล่นของชนกลุ่มน้อยในประเทศของเขา ซึ่งหมายถึงพวกไต ส่วนเรื่องมโนห์รามีภาพให้ดูว่าปัจจุบันนี้เรื่องมโนห์ราของพวกไตที่อยู่ในน่านเจ้า ที่ได้มานั้นได้จากตำราของจีนที่เขาพิมพ์เผยแพร่เรื่องวัฒนธรรมของเขาที่จริงก็ของไทยเรานั้นเอง เรื่องราวจะเป็นเช่นเดียวกับเรื่องพระสุธนกับนางมโนห์ราที่เรารู้จัก หรือที่เราเรียกกันง่าย ๆ ว่ามโนห์รา

เรื่องบ้านไทยในน่านเจ้าควรทราบอีกสักเล็กน้อย ปัจจุบันนี้พวกไทยที่ไม่อพยพลงมาเป็นพวกไทยน่านเจ้าอยู่ในดินแดนจีนตอนใต้ นั้น เขารักษาขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมไว้อย่างเดียวกันกับไทยภาคเหนือเราเอง มีรูปให้ดูได้เหมือนกับไทยภาคเหนือ เช่นชาวเชียงราย มีลักษณะคล้าย ๆ กัน เพราะว่าเป็นชนชาติเดียวกัน จะพยายามพิสูจน์ว่าเรื่องการเล่นของไทย นั้น เรามีหลักฐานมาถึงปัจจุบันนี้ว่าได้มีแล้วตั้งแต่สมัยน่านเจ้า โดยเฉพาะเรื่องนางมโนห์รา นี้ เพราะปัจจุบันนี้ก็ยังมียู่ เป็นเรื่องที่เราควรจะภาคภูมิใจว่า ชาติไทยเรามีการละครและการละเล่น มาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ คือหมู่บ้านที่คนไทยยังอยู่ในปัจจุบันนี้ มีหมู่บ้านหมู่หนึ่งซึ่งฝรั่งไปพบชื่อว่า “สวนมรกต” สวนมรกต ฝรั่งเรียกว่า Emerald Garden เป็นหมู่บ้านไทยอยู่ทางทิศตะวันออกของมณฑลยูนนานในปัจจุบันนี้ หมู่บ้านนั้นมีแม่น้ำสายหนึ่งไหลผ่านมาในดินแดนอันกว้างใหญ่ไพศาล แม่น้ำนั้นถ้าออกเสียงตามภาษาไทย ออกเสียงแบบไทยก็มีเสียงว่า “เล่นชน” หรือลานช้าง แต่ภาษาฝรั่งเขียนดังนี้ Lanchon เล่นชน อ่านอย่างไทย แจกอาจอ่านว่า “แล่งซ่า” ฝรั่งอาจอ่านจะเป็นแล่งซอน ก็ได้แต่เราถือว่าเป็นถิ่นไทยเดิม เรียกแม่น้ำนี้ว่าแม่น้ำ “เล่นชน” ลุ่มแม่น้ำนี้เป็นที่บริเวณอุดมสมบูรณ์ มีพันธุ์พฤกษชาติเขียวชอุ่มอยู่ตลอดปี เพราะฉะนั้นเขาจึงเรียกที่บริเวณนี้ว่า “สวนมรกต” ที่ตรงบริเวณนี้มีชนกลุ่มน้อยอยู่เป็นอันมาก ชนกลุ่มน้อยหมายความว่า เป็นชาติเล็กๆ รวมทั้งพวกไตด้วย

พวกไตคือไทยเราเอง แต่เป็นพวกไทยที่ไม่อพยพลงมาจากดินแดนเดิม ชีวิตและความเป็นอยู่ของพวกนี้มีแบบอย่างชาวเหนือของไทย ในภาพมีรูปทำสวนลั่นจี้บ้าง ทำสวนกล้วยหอมบ้าง ผลไม้ก็มีเหมือนอย่างไทยเราทางเหนือ พวกนี้คือพวกที่สืบสายมาจากชาวน่านเจ้านั้นเอง เหตุแวดล้อมดังกล่าวชวนให้เข้าใจได้ว่าชาติไทยเรานั้น เป็นชาติที่มีศิลปะมาแล้วแต่ดั้งเดิม แม้สมัยเมื่ออยู่ในน่านเจ้า ในการที่นำเอาเรื่องมโนห์รามาพูด ว่ามาแต่สมัยน่านเจ้านั้น อยากจะทบทวนให้เข้าใจด้วยว่าเรื่องนี้ เป็นเรื่องไม่ตายมีตลอดเวลาสืบมาระยะเวลาเกือบพันปี ที่ว่าไม่ตายเพราะว่า “แม้เมื่อปี 2505 นี้เอง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเราได้ทรงนำเอาเรื่องมโนห์รานี้ มาเล่นเป็นระบำบัลเล่ต์รับแขกต่างประเทศ ผู้ที่ดูโทรทัศน์จะได้เห็นเรื่องนั้น ทำไม่ใช่เรื่องอื่น กลับทรงเลือกเอาเรื่องมโนห์ราเพราะแสดงว่า เรื่องของมโนห์ราไม่มีวันตาย ได้เปลี่ยนแปลงเรื่อยๆ มา จนกระทั่งบัดนี้ เรามีมาแต่ในสมัยน่านเจ้าจนกระทั่งปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังได้โปรดให้นำมาฝึกนาฏศิลป์เป็นระบำสมัยใหม่เป็นเรื่องมโนห์รา จึงมีความสำคัญในทาง

ประวัติศาสตร์ของการละครเป็นอย่างมาก คนที่ไม่เคยอ่านเรื่องนี้ควรต้องอ่าน และต้องดูละคร

เรื่องมโนห์รา เป็นอะไร? ดูรูปกินรีมโนห์รา จะเห็นว่าเป็นอมมนุษย์ชนิดหนึ่ง อยู่กึ่งมนุษย์กึ่งสวรรค์ เป็นอมมนุษย์ มีตัวเป็นคนมีหางเป็นนก มีปีกเป็นนก ตามปกติจะดูภาพกินรีกินนรีได้ในพระอุโบสถ ดังเช่นที่พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม

เรื่องกินรีมโนห์รานี้ เราได้ความคิดมาจากชาดก เรื่องหนึ่งชื่อว่า พระสุนทรชาดก สุนทรนั้นเป็นชื่อของพระเอก แต่ว่านางเอกล้วนชื่อวามโนห์รา มีตัว ห อยู่ตรงกลางถ้าไม่อ่าน ห ก็การ์นต์เสีย นางเอกชื่อนางมโนห์รา พระเอกชื่อพระสุนทร พระสุนทรนั้นในปัจจุบันนี้ จีนตอนใต้ในน่านเจ้า เขาเรียกเพี้ยนเป็น เจ้าชุนตน

เรื่องของนางมโนห์รามีทำนองเดียวกันดังนี้ นางมโนห์ราเป็นธิดาองค์สุดท้ายของท้าวปทุมราช ปทุมแปลว่าดอกบัว มีพี่สาว 6 คน ในขณะนั้นก็ยังมีภริยาอีกองค์หนึ่ง ชื่อว่า “พระเจ้าอาทิตย์” ครองเมือง อุดรบุรีจา ทรงมีพระโอรสองค์หนึ่งทรงพระนามว่า “พระสุนทร” ในเมืองนี้มีพราหมณ์คนหนึ่งเราเรียกว่า พราหมณ์บุญ บาลีเรียกว่าพราหมณ์ชริก บุนชริก แปลว่าดอกบัว แต่เราเรียกกันว่าพราหมณ์ พราหมณ์มีอาชีพล่าสัตว์ วันหนึ่งล่าสัตว์เพลินไปถึงสระแห่งหนึ่งน้ำใสสะอาด มีดอกบัวนานาชนิด ส่งกลิ่นหอมไปทั่วบริเวณ ห่างจากสระออกไปก็มีฤๅษีองค์หนึ่งชื่อว่า พระกัศปะฤๅษี กัศปะฤๅษีเล่าให้พราหมณ์ฟังว่า เวลาเย็นๆ จะมีนางกินรีมาเล่นน้ำ นางกินรีนั้นมีवासสถานอยู่ที่เขาไกรลาส จะมาเล่นน้ำอยู่ในสระนี้เสมอ พราหมณ์ก็ไปคอยแอบซุ่มดูอยู่ ก็เป็นจริงตามที่ฤๅษีบอกว่า มีนางกินรี 7 คน มาเล่นน้ำ พราหมณ์คิดอยากจะจับนางกินรีเหล่านี้ไปถวายพระสุนทร ซึ่งเป็นเจ้านายของตัว แต่ไม่ทราบว่าจะทำวิธีใด พระฤๅษีก็บอกพราหมณ์ว่า มีอยู่อย่างเดียวเท่านั้นที่จะจับนางกินรีเหล่านี้ได้ก็คือ ต้องใช้บ่วงนาคบาด บ่วงนาคบาดนี้จะได้จาก พญานาคตนหนึ่ง เราเรียกกันว่า จิตรขมภู ชื่อบาลีเรียกว่า จิตรกัมภูนาคราช เราเรียกเพี้ยนไปว่า จิตรขมภู แต่ชื่อที่ถูกต้องนั้น จิตรกัมภูนาคราช พราหมณ์ไปขอยืมบ่วงนาคบาดมาได้ ก็เอาบ่วงนาคบาดนี้ไปจับนางกินรีได้ตนหนึ่ง คล้องบ่วงถูกน่องคนสุดท้ายอีก 6 คน ใส่ปีกใส่หางบินหนีไปได้ พระสุนทรเวลานั้นเสด็จประพาสป่า พบพราหมณ์พานางมโนห์รา มา พราหมณ์ก็ถวายนางมโนห์ราแก่พระสุนทร พระสุนทรทรงรักใคร่นางมาก กลับเมืองก็ขออนุญาตพระราชบิดาพระราชมารดาให้แต่งตั้งนางมโนห์ราเป็นพระชายาอยู่ในพระราชวัง

ในระหว่างนั้นก็มีคนสำคัญคนหนึ่งของพระราชวัง เรียกว่าบุโรหิต คิดจะกำจัดนางมโนห์ราอยู่ตลอดเวลา โดยพยายามที่จะทูลถึงความไม่ดี ฟ้องนางมโนห์รา อ้างว่าเป็นประเภทคนที่นำความกาลิมาสู่บ้านเมือง บอกว่ามีอยู่อย่างเดียวเท่านั้นที่จะทำให้บ้านเมืองปลอดภัย คือให้จับนางมานูชายัญเสีย ความข้อนี้นางมโนห์ราทราบก็รู้สึกว่าจะเป็นอันตราย เพราะในขณะนั้นพระสวามีก็ไม่ได้อยู่ในพระราชวัง นางจึงคิดอุบายหนีโดยขอปีกหางที่นางถอดไว้จากพระนางจันทวี พระราชมารดาของพระสวามีเพราะนางกินรีถอดปีกหางได้ แต่ถ้าเอาปีกหางใส่นางกินรีก็บินได้ นางอ้างว่านางจะพอรำให้ชม ขณะที่พอรำนั้นก็มิเสียงพวกตำรวจจะมาจับตัว เพราะว่าบุโรหิตต้องการจะฆ่านูชายัญ นางมโนห์ราจึงใส่ปีกใส่หางบินไปสู่อาศรมพระฤๅษีที่สระน้ำ เอาผ้าสไบกับแหวนฝากไว้ และสั่งฝากว่า ถ้าพระสุนทรตามมาก็คงให้มอบสิ่งทั้งสองนี้ให้ พระฤๅษีก็รับรอง

การพลัดพรากระหว่างพระสุนทรกับนางมโนห์ราตรงนี้เป็นเรื่องใช้เวลาเล่นละครสามารถเรียกน้ำตาผู้ดูได้เป็นอันมาก

เมื่อพระสุนทรกลับมาจากการรบ ทราบว่านางมโนห์ราหนีไปแล้ว ถึงกับสิ้นสติครั้งพินทุลลาพระราชบิดามารดา ออกติดตามนาง ต้องเสี่ยงภัยลำบากยากด้วยประการต่างๆ จนมาถึงสระน้ำได้แหวนจากฤๅษีแล้วจึงเดินทางถึงเมือง พระสุนทรเห็นนางก้านัลคนหนึ่ง นางไปตักน้ำเพื่อให้มโนห์ราสรองล้างกลิ่นมนุษย์ พระสุนทรทำกลทึงแหวนลงไปในหม้อน้ำ เมื่อนางมโนห์ราเทหม้อน้ำเห็นแหวนปรากฏ จึงออกไปรับสวามีได้พบกันแล้วจะนำไปเฝ้าท้าวปฐมราช ขออนุญาตนำ พระสุนทรคือสามีเข้าไปในเมือง ที่แรกพระชนกชนนีของนางมโนห์ราไม่ยอมให้รับพระสุนทรเข้าเพราะไม่ใช่เป็นอมมนุษย์แต่เมื่อ ทรงคิดดูแล้วเห็นว่าพระสุนทรจะสามารถผ่านมาถึงเขาสูงนี้ได้อย่างไรเป็นที่น่าสงสัย แต่เมื่อพระสุนทรได้ใช้ความพยายามถึง 7 ปี 7 เดือน 7 วัน เช่นนั้นนับว่าเก่งกล้าสามารถ ท้าวปฐมราชจึงเห็นใจเลยให้พระสุนทรเลือกกนิรี 7 ตนซึ่งรำอยู่เป็นหมู่ ในที่สุดพระสุนทรก็เลือกถูกตัวนางมโนห์รา จึงต้องยอมรับเป็นบุตรเขย นี่เป็นมโนห์ราบาทละครครั้งกรุงศรีอยุธยา

เรื่องของนางมโนห์รากับพระสุนทรมีอยู่ย่อๆ ดังนี้ เรื่องเหล่านี้ในวรรณคดีไทยมีปรากฏอยู่หลายเรื่องที่ตั้งเป็น ฉันทกัมมีย์เรียกว่า พระสุนทรคำฉันท์ แต่งโดยพระยาอิศรานุภาพ (อ้น) ครั้งรัชกาลที่ 3 แต่งเป็นบาทละครไว้ตั้งแต่ครั้งสมัย กรุงศรีอยุธยาเป็นบาทละครที่หายากที่สุดก็ส่วนหนึ่ง

เรื่องพระสุนทรนี้ มีอีกเรื่องหนึ่งมาทางบักซ์ได้ เป็นอีกฉบับหนึ่งต่างหาก ดร.เดือน บุนนาค พิมพ์แจกในงานศพ ครั้งหนึ่ง แต่งเป็นร่ายไม่เป็นกลอนบาทละคร เป็นฉบับได้จากบักซ์ได้

รวมความว่าสมัยนางเจ้าเราทราบเรื่องสำคัญ 2 ประการ คือ

1. มีการละเล่นแบบละคร เช่น รำระบำอยู่ คือ รำนกยูง และรำหมวก
2. ไทยน่านเจ้ารู้จักเรื่องมโนห์ราแล้ว แต่จะได้นำมาแสดงละครหรือไม่ทราบ ถ้านำมาแสดงเราก็ต้องนับว่า ละครเรื่องนี้เป็นละครเรื่องแรกของไทยและมีความเป็นอมตะ คือไม่รู้จักตาย ครั้งหลังสุดโปรดให้มีการแสดงแบบระบำ บัลเลต์รับแขกเมือง

ประวัติการละครสมัยสุโขทัย

สมัยสุโขทัยเราไม่มีหลักฐานเกี่ยวกับการละครมากนัก แต่ก็พอจะอนุมานได้ว่า เรามีการละเล่นละครประเภทพื้น เมืองอยู่แล้ว การเล่นนั้นส่วนใหญ่เป็นพวกรำและระบำ

รำ - ระบำ รำกับระบำ คือคำเดียวกัน รำแผลงเป็นระบำ ทุกวันนี้เรามีรำ-ระบำ พื้นเมืองอยู่ทุกภาค แสดงว่า เรามีวัฒนธรรมมานานตั้งแต่ตึกคำบรรพ์ รำและระบำจึงเป็นศิลปะที่มีค่าในฐานะแสดงให้เห็นวัฒนธรรมของเรา ขอยกมาให้พิจารณาเป็นภาคๆ ดังนี้

1. ภาคกลาง มีรำชนิดต่างๆ เช่น รำศรีนวล รำอุยฉาย รำแม่ศรี ระบำดาวดึงส์ รำลาวแพน ตลอดจนรำเถิดเทิง
2. ภาคเหนือ คำว่า รำ นั้นทางภาคเหนือเรียกว่า ฟ้อน เช่น ฟ้อนเล็บ ฟ้อนเทียน ฟ้อนม่านม้ายี่เชิงตา
3. ภาคใต้ ทางภาคใต้ก็มีรำชัชชาติรี รำรองเง็ง
4. ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีรำกระทบไม้ แอ้ว หมอลำ ลำเต้ย รำหรือระบำนั้น ตามธรรมดาแยกตัวเองออกไปอีกเป็น 2 พวก คือ

1. รำที่ไม่มีเรื่อง คือรำที่ต้องการอดศิลปะการรำโดยเฉพาะ เช่น รำชุยเกิดเหิง

2. รำที่มีเรื่องประกอบ เช่น รำพระลอตามไก่อ่ (จากวรรณคดีลิลิตพระลอ) รำพระรามตามกวาง (จากวรรณคดีรามเกียรติ์)

บรรดารำและระบำทั้งหลายที่กล่าวมาแล้วข้างต้น บางอย่างอาจมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย เราได้ความรู้จากหลักศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง แต่เพียงว่า “เมื่อจักกลับเข้าเวียงเรียงกัน แต่อัญญิกพูน เท้าหัวสาน ตบงคักลอยด้วยเสียงพาทย์เสียงพิน เสียงเลื่อนเสียงขับ ใครจักมักเล่นเล่น ใครจักมักหัวหัว ใครจักมักเลื่อนเลื่อน”

ในที่นี้คำว่า เลื่อน มักแปลกันว่าร้องเพลง แต่ข้าพเจ้าคิดว่าคงเป็นร้องรำ หรือรำยาวมากกว่าเพราะร้องเฉยๆ นั้นมีคำว่า ขับ อยู่แล้ว คำว่า เลื่อน จึงน่าจะเป็นการร้องรำมาเป็นกระบวนการหนึ่ง ตบงคักลอย ยังไม่ทราบกัน ผู้รู้ต่างแปลว่า ดี บงคักหรือบังคม หมายความว่าประโคม กลอยว่า ร่วม คำ เท้าหัวสาน (บางแห่งว่าลาน) แปลว่า จนกระทั่งถึงชายทุ่ง พอจะอนุมานได้ว่า ได้มีการละเล่นประเภทพื้นเมืองอยู่แล้วเป็นแน่ทีเดียว เช่น เกี่ยวกับรำ เกี่ยวกับระบำ คงจะมีอยู่แล้ว เพราะสันนิษฐานได้จากเรื่องราวต่างๆ ที่เป็นของเก่าแก่ของไทยเราทั้งของหลวงและของราษฎรก็มีอยู่ เช่น ทางภาคเหนือเรามีพ็อน ภาคกลางเราก็มีรำแม่ศรี มีรำที่เกี่ยวกับเพลง เช่น เพลงเกี่ยวข้าว เราอนุมานหรือสันนิษฐาน เอาได้แน่ๆ คงจะมีการละเล่นที่เกี่ยวกับนาฏศิลป์อยู่บ้างแล้ว แต่เป็นประเภทรำ ประเภทระบำ

อนึ่ง เรื่องละครแก่นของไทยเรา กับเรื่องละครยก อาจมีสืบเนื่องมาจากสมัยสุโขทัยด้วยก็ได้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ในสารานุกรมเมื่อ 16 ธันวาคม 2480 มีคุณค่าแก่การศึกษา มากจึงขอคัดมาประกอบการสอน ดังนี้

“หญิงแก้ว เธอมีจิตหมายเล่าถึงเขามีละครเขมรตรงหน้าปราสาทนครวัด ให้พวกทอ้งเที่ยวดูในเวลากลางคืน เรื่องนี้เรารู้กันอยู่แล้ว แต่หม่อมฉันนี่ก็วินิจฉัยขึ้นจะกลายเป็นวิเคราะห์ในโบราณคดีต่อไป ที่ปราสาทนครวัด และปราสาทหิน เทวสถานแห่งอื่นหลายแห่งมีเวทีทำด้วยศิลา ว่าสำหรับ “พ็อนรำ” บวงสรวง อันการพ็อนรำบวงสรวง (ตลอดจนเล่น โขน) เป็นคติทางศาสนาพราหมณ์ แต่ห้ามทางฝ่ายพระพุทธศาสนา หม่อมฉันได้อ่านหนังสือพรรณนาว่าด้วยเทวสถาน ในอินเดีย ว่าแม้ในปัจจุบันนี้ตามเทวสถานที่สำคัญยังมีหญิงสาวชั้นสกุลต่ำสมัครไปอยู่เป็น “เทวทาสี” สำหรับรับพ็อนรำบวงสรวงเป็นอาชีพ และให้ใช้ต่อไปว่าสำหรับปฏิบัติพวกพราหมณ์ที่รักษาเทวสถาน หรือแม้บุคคลภายนอกด้วย ตามปราสาทหินที่สำคัญในเมืองเขมร แต่โบราณก็ยังมีหญิงพวกเทวทาสี เช่นนั้น หม่อมฉันเห็นว่าประเพณีที่ไทยเราเล่นละครแก่นบน เห็นจะมาจากคติเดียวกันนั่นเอง แต่เลยมาจนถึงเล่นละครบวงสรวงในพระพุทธศาสนา เมื่อหม่อมฉันยังเป็นเด็กได้เคยเห็นเล่นละครชาตรีแก่นบนที่หน้าพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และได้ยินว่าที่วัดบวรนิเวศก็เคยมีละครแก่นบนพระชินศรี เพิ่งห้ามเมื่อในรัชกาลที่ 5 ประเพณีไทยเล่นละครแก่นบน แต่ก่อนเห็นจะหยุดชะงักจึงมีผู้คิดทำตุ๊กตา เรียกว่า “ละครยก” สำหรับขายคนจนให้แก่บน นับเป็นเทือกกันมาเช่นนี้ ถ้าจะนับเวลาให้เห็นจะตั้งพันปี”

ดังนั้นแสดงว่าสมัยกรุงสุโขทัยก็มีการละครแสดงเป็นเรื่องเป็นราวแล้ว เรื่องหนึ่งที่มีแน่นอน คือ เรื่องนางมโนห์รา

ประวัติละครไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา

ในตอนก่อนแม้เราจะมีการเล่นละครกันมาบ้างแล้ว แต่ก็ยังไม่ได้จัดระเบียบแบบแผนให้เรียบร้อย ครั้นมาถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา จึงเริ่มจัดระเบียบแบบแผนให้รัดกุมขึ้น เช่น มีการตั้งชื่อละครที่เคยเล่นกันอยู่ให้เป็นไปตามหลักวิชานาฏศิลป์ขึ้น

กำเนิดละครชาตรี

ละครที่เราเล่นมาแต่ก่อนมีลักษณะเป็นละครเร่ มีตัวละครน้อย ลักษณะคล้ายคลึงกับละครเร่ของอินเดียซึ่งเรียกว่าละครยาตราหรือยาตระ หมายถึง ละครที่เล่นได้ง่ายที่สุด มีที่ว่างก็เล่นได้ไม่ต้องอาศัยโรง ละครอย่างนี้มักมีพระเอกเป็นกษัตริย์ คำว่ากษัตริย์นี้พวกอินเดียตอนเหนือเรียกตามภาษาสันสกฤตว่า “กษัตริยะ” ภายหลังพวกอินเดียตอนใต้รับเอามาบ้าง แต่พวกนี้ออกเสียงไม่ชัดคือออกเสียงเป็น “ฉัตริยะ” ไทยเราได้แบบละครนี้มาจากอินเดียตอนใต้เราออกเสียงฉัตริยะไม่ถนัด จึงออกเสียงตามสะตอกปากของเราว่า “ชาตรี” นี่คือกำเนิดของละครที่มีพระเอกเป็นกษัตริย์คือละครชาตรี

ลักษณะของละครชาตรีคือ เป็นละครแบบดั้งเดิมยังไม่ประณีต แต่ก็เป็นละครแบบแรกของไทยเราที่มีกำเนิดมาแล้วนับเวลาเป็นพันปี ปัจจุบันยังมีเล่นกันอยู่แถบภาคกลาง ในพระนครจะหาดูได้จากเวทีศาลเจ้าพ่อหลักเมือง

กำเนิดละครรำ

ต่อมาได้เกิดละคร ที่ประณีตกว่า ละครชาตรีขึ้นอีกสองแบบ โดยดัดแปลงแต่งเติมจากละครชาตรีนั่นเอง เช่น แต่งตัวประณีตขึ้น มีโรงแสดง มีดนตรีประณีตขึ้นนับเป็นวิวัฒนาการอันน่าชมขึ้น ทั้งสองแบบนี้เป็นละครรำด้วยกัน แต่ว่ามีลักษณะต่างกันคือ

1. เรียกว่า ละครใน หมายความว่า ละครที่แสดงในพระราชวังของพระมหากษัตริย์แสดงโดยผู้หญิงล้วน บางทีเรียกว่า “ละครนางใน” มีพระราชกำหนดห้ามมิให้คนธรรมดาสามัญเล่นละครใน คือห้ามผู้หญิงเล่นละครเอกชน เรื่องที่เล่นก็เล่นกันอยู่เพียง 3 เรื่องเท่านั้น คือ รามเกียรติ์ อิเหนา และอุณรุฑ ละครในนั้นถือว่าการรำการร้องอันประณีตเป็นเรื่องใหญ่ ดำเนินเรื่องช้า ถ้อยคำสุภาพไม่หยาบโลน การฝึกหัดพิถีพิถันมาก การแสดงดำเนินไปอย่างช้าๆ เจตนาจะดูศิลปะ ทั้งกระบวนร้องและกระบวนรำ เนื้อเรื่องไม่ต้องการเพราะรู้ดีอยู่แล้ว แต่ต้องการฟังเสียงเอื้อนอันอ่อนหวาน ต้องการชมลีลาการรำอันชด้อย

2. เรียกว่า ละครนอก เป็นละครนอกพระราชฐาน หมายถึงละครที่คนธรรมดาสามัญเล่นกันตามบ้านตามวัด ผู้แสดงเป็นชายล้วน การแสดงรวดเร็ว ถ้อยคำตลกไปกษา และบางทีก็หยาบ เอาเรื่องให้ดำเนินไปได้มากเป็นเกณฑ์ คนดูเป็นคนธรรมดาต้องการรู้เรื่อง ถึงกับมีคติน่าดูหนึ่งดูละครก็ต้องการรู้เรื่อง ต้องการให้รวดเร็วทันใจ ครึกโครม ตัวอย่างเช่น เรื่องสุวรรณหงส์ พระนิพนธ์กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์

บทละครครั้งกรุงศรีอยุธยา

มีบทละครครั้งกรุงศรีอยุธยาอยู่ 22 เรื่อง ดังนี้

1. การเกษ	12. สุวรรณหงส์
2. คาวี	13. โสรัต
3. ไชยทัต	14. อิเหนา
4. พิกุลทอง	15. ไกรทอง
5. พิมป์สวรรค์	16. โคบุตร
6. พินสุริวงศ์	17. ไชยเชษฐ
7. มโนห์รา	18. พระรถ
8. มณีพิชัย	19. โม่งป่า
9. สังข์ทอง	20. ศิลป์สุริวงศ์
10. สังข์ศิลป์ไชย	21. อุนรุท
11. สุวรรณศรี	22. รามเกียรติ์ (บทพากย์)

กำเนิดเสภา

คำว่า เสภา ไม่ใช่คำไทย ท่านว่ามาจากคำว่า เสรวา ซึ่งเป็นคำสรรเสริญพระเจ้าของอินเดีย ในสมัยโบราณคนแก่ๆ ชอบเล่านิทานให้ลูกหลานฟังจากนิยายเรื่องต่างๆ ต่อมาการเล่านิทานได้แพร่หลายขึ้น โดยมีผู้นิยมฟังกันมาก จึงเกิดมีการเล่านิทานให้ประชาชนฟังตามที่ชุมนุมต่างๆ ขึ้น เป็นการเล่าเรื่องแบบร้อยแก้วและผู้เล่าก็ได้รับค่าตอบแทนเป็นค่าเลี้ยงชีพ จึงได้เกิดมีการเล่านิทานแข่งขันกันเพื่อหารายได้ ผู้ใดเล่านิทานดีสนุกสนานไพเราะก็จะมีผู้นิยมฟังมากและมีรายได้มาก ผู้เล่าจึงพยายามหาวิธีเล่านิทานให้ออกสดยิ่งขึ้น โดยการแทรกคำกลอนที่ไพเราะลงไปในตอนใดตอนหนึ่งของการเล่านิทานด้วย

นิทานที่มีคำกลอนแทรกได้แพร่หลายขึ้น จึงได้ใช้คำกลอนนั้นร้องเป็นทำนองเพลง เรียกว่า “การขับเสภา” แล้วเอาลูกหลานมาแต่งตัวให้สวยงามแสดงท่าทางไปตามบทเล่าและบทขับเรียกว่า “เสภารำ” โดยมีรับฟวงประกอบเป็นจังหวะด้วย ต่อมาดนตรีได้เพิ่มขึ้นหลายอย่าง เรียกว่า “มโหรี” ขับและร้องส่งให้รับ เรียกส่งเครื่อง การเล่นเสภาที่แสดงเป็นที่เป็นที่ทาง ต่อมาการแต่งตัวก็สวยงามประณีตขึ้นกว่าก่อน เช่น เป็นกษัตริย์ก็สวมมงกุฎ เป็นแดนก็นุ่งห่มอย่างเณรบทประพันธ์กลายเป็นคำกลอนตลอดเรื่อง การแสดงแบบนี้เรียกว่า “เสภาทรงเครื่อง”

เสภาส่งเครื่อง หมายถึง การร้องเพลงส่งแล้วมีพิณพาทย์รับเป็นตอนๆ โดยขับเสภาไปเรื่อยๆ สลับกับร้องเพลงไทยส่งให้ดนตรีรับ

กำเนิดโขน

โขนผิดกับการละครที่มีการสวมหัวโขน และเรื่องที่เล่นโดยมากเป็นเรื่องรามเกียรติ์ หรือ รามายณะและมหากาพย์เท่านั้น เป็นการแสดงของหลวง โขนมีลักษณะดังนี้

1. มีการสวมหัวโขน (สวมเฉพาะตัวที่ไม่ใช่মনุษย์)
2. เดิมใช้ผู้ชายแสดงล้วน

3. ผู้แสดงไม่ต้องพูด เพราะใช้คนพากย์และเจรจาแทน
4. เล่นแต่เรื่องรามเกียรติ์และมหากาฬตะ (อุณรุท)

โขนคืออะไร

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงให้ความเห็นว่าโขนนั้นมาจากภาพสลัก หรือภาพเขียนตามฝาผนังเทวสถาน จำลองมาเป็นหนังใหญ่ ต่อมากลายเป็นหนังดูลุง ระยะเวลาต่อมากลายเป็นหุ่น ต่อมาจึงใช้คนแสดงเพื่อให้ง่ายต่อการเรียนรู้มากขึ้น ฉะนั้น โขนก็คือคนที่แต่งตัวเพื่อแสดงนั่นเอง

โขนมีมาแต่เมื่อไร

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงอธิบายไว้ในหนังสือบ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์ว่า โขนมีมาแต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ความตอนหนึ่งว่า “พระองค์ท่านกระทำเบญจเพสให้เล่นดึกดำบรรพ์” คำว่า ดึกดำบรรพ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเข้าพระทัยว่า คือ โขนนั่นเอง

เรื่องวิธีเล่นโขนมีมาอย่างไร

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายว่า “ส่วนโขนนั้นเป็นการแสดงตำนานเล่นเอาบุญในศาสนา พวกฮินดูยังเล่นกันอยู่ น่าจะเป็นพวกฮินดูคิดขึ้นก่อน ข้อนี้เห็นได้ที่เล่นแต่เรื่องรามเกียรติ์กับมหากาฬตะ (เราเรียกอุณรุท) ยังมีหลักฐานพึงเห็นได้ในระเบียบพิธีอินทราภิเษก ซึ่งกำหนดว่าให้มหาดเล็กแต่งตัวเป็นลิง ตำรวจแต่งเป็นยักษ์ เล่นตำนานเรื่องชกนาคดึกดำบรรพ์ เช่น เขียนไว้ที่ฉากพระมหาปราสาทก็เช่นโขนนั่นเอง พวกโขนยังนับเป็นมหาดเล็กอยู่ ส่วนการเล่นละครนั้น น่าสันนิษฐานว่าพวกถือพุทธศาสนาเอาอย่างพวกฮินดูมาเล่นบ้าง”

พิธีอินทราภิเษกหมายความว่าอย่างไร

หมายความว่า กษัตริย์ที่ขึ้นครองราชย์แล้วมีพระบรมเชษฐาภาพ ราชภักเษกเมื่อขึ้นครองราชย์แล้ว ต่อมาเมื่อประเทศต่างๆ ยอมเป็นเมืองขึ้น จึงจัดพิธีอินทราภิเษก ในรัชกาลพระรามาธิบดีที่ 2 ให้มีการเล่นชกนาค โดยเอาขนาดมาพันเขาให้เทวดาดึงหาง พวกอสูรดึงหางหัว เพื่อหมุนเขากวนน้ำอมฤต

หลวงวิจิตรวาทการ ได้อธิบายไว้ในหนังสือนาฏศิลป์ว่า “โขนเป็นการแสดงตำนานประวัติศาสตร์อย่างที่เราเข้าใจในเรื่องแสดงตำนานเวลานี้ เป็นการแสดงตำนานของพระอิศวร ของพระนารายณ์ ซึ่งอวดมาราปราบราพณ์ร้ายในยุคต่างๆ การแสดงโขนแต่เดิมไม่ได้แสดงให้ดูเล่นบ่อยๆ เหมือนปัจจุบันนี้ ต้องแสดงในงานเฉลิมพระเกียรติพระเป็นเจ้าในไสยศาสตร์เพื่อสวัสดิมงคลในพิธีหลวง ผู้แสดงในชั้นต้นเป็นข้าราชการแท้ เช่น ให้ตำรวจเป็นฝ่ายยักษ์ มหาดเล็กเป็นฝ่ายลิง แสดงตำนานโดยไม่มีการพอรำ เป็นแต่ทำท่าทางให้รู้ว่าเป็นยักษ์ เป็นลิง ต่อมาเห็นว่าการแสดงวิธีนั้นยังไม่ดีพอก็ให้มีพราหมณ์ผสมเข้าด้วย การแสดงโขนตามเค้ามูลที่จะค้นหาได้ เข้าใจว่าคงเริ่มในราว พ.ศ.2017”

วิจารณ์เรื่องโขน โขนมีลักษณะคล้ายๆ กับละครอุฎฐกะพิของอินเดีย

1. ใช้ผู้ชายแสดง
2. การแต่งหน้าแต่เดิมโขนก็ใช้ การทาสีหน้าเหมือนกัน รัชกาลที่ 6 ทรงมีความเห็นว่าเดิมโขนก็คงทหน้าอย่างจิ้งคือไม่ได้ใส่หัวโขน คงใช้สี

3. เรื่องที่แสดงก็เหมือนกัน คือ เรื่องรามายณะกับมหากาฬ เพราะฉะนั้นถ้ามีการค้นคว้าหลักฐาน ลักวันหนึ่งเราคงจะรู้ได้ว่าโขนมาจากละคร กฐักกะพี ของอินเดียนั่นเอง

เหตุใดพวกมนุษย์ เช่น พระราม พระลักษมณ์ และนางสีดาจึงไม่สวมหัวโขนตามประวัติศาสตร์อินเดียชาวพื้นเมืองเป็นพวกมีลักษณะ มีลักษณะตัวเล็กผิวดำ ผมหยิก มีวัฒนธรรมต่ำ เป็นพวกอนารยชน ต่อมาพวกชาวต่างประเทศเรียกอารยันได้อพยพมาทางอิหร่านหรือเปอร์เซีย เข้ามาในดินแดนของพวกมีลักษณะ เป็นพวกที่เจริญแล้วมีผิวขาวร่างสูงใหญ่ได้เข้ามาสั่งสอนพวกมีลักษณะให้เจริญขึ้น ฉะนั้นในเวลาแสดงโขนพวกพระรามจึงไม่สวมหัวโขน เพราะถือว่าเป็นมนุษย์เป็นพวกที่สูงกว่าพวกมีลักษณะและเปรียบเทียบว่าพวกมีลักษณะนั้นเหมือนยักษ์ กับลิง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าทรงวินิจฉัยเรื่องโขนไว้ในพระราชนิพนธ์บ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์ ดังนี้

“คนไทยชั้นใหม่ๆ เมื่อกล่าวถึง “ละครดึกดำบรรพ์” มักเข้าใจกันไปว่ากล่าวถึงละครของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ ซึ่งได้เรียกตามละครเก่า เพราะฉะนั้นขออธิบายว่า “ละครดึกดำบรรพ์” ที่ข้าพเจ้าจะได้กล่าวถึงต่อไปนี้ คือที่เรียกกันว่า “โขน”

ละครดึกดำบรรพ์นั้น มีกล่าวถึงเป็นครั้งแรกในพระราชพงศาวดารในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ซึ่งมีกล่าวไว้ว่า “พระองค์ท่านกระทำเบญจเพส ให้เล่นดึกดำบรรพ์” ละครดึกดำบรรพ์ครั้งนั้น จะเล่นอย่างไรก็ทราบไม่ได้ แต่สันนิษฐานดูจากข้อที่ไม่มีบทกลอนอยู่เลยนั้น ก็ต้องเดาว่าคงจะเล่นอย่างไรนอกในงานมหรสพหลวงอย่างที่เคยมีในงานพระเมรุหรืองานฉลองวัด เป็นต้นคือ ที่เรียกตามปากตลาดว่า โขนนั่งราว ไม่มีร้องมีแต่พากย์กับเจรจา ถ้ามันเป็นเช่นนั้นแล้วก็จะพอเข้าใจได้ว่า เหตุใดจึงไม่มีบทรามเกียรติ์ครั้งกรุงเก่าเลย เพราะถ้าเล่นอย่างไรนอกแล้ว บทก็ไม่มีบทกลอนอยู่เอง และถ้าหากจะมีต้องเขียนต้องจดไว้บ้างก็จะมีแต่คำพากย์เท่านั้น ส่วนคำเจรจาคงไม่มีจดไว้ และไม่มีคำจำเป็นอันใดที่จะจดเพราะคนเจรจาทุกคนคงจะต้องเป็นผู้ที่รู้เรื่องรามเกียรติ์ซึ้งซาบอยู่ในใจแล้ว และเมื่อถึงตอนที่เจรจาให้ตัวใดก็ไปตามใจของตนเอง สุดแต่ไม่ให้ผิดเพี้ยนจากเรื่องไปก็แล้วกัน ข้าพเจ้ายังมีความเห็นต่อออกไปอีกว่า แต่เดิมตัวโขนน่าจะเจรจาเองด้วยซ้ำ คนเจรจាន่าจะมีแต่หน้าที่พากย์เท่านั้น ไม่ใช่พูดแทนตัวโขนอย่างที่ใช้อยู่เดี๋ยวนี้ ที่ข้าพเจ้ามีความเห็นเช่นนั้น เพราะคิดเปรียบกับละครชาตรีอื่นๆ เช่นงิ้ว เป็นต้น โขนของเราก็น่าจะเป็นอย่างงิ้วนั่นเอง คือในขั้นต้นคงไม่ได้ใส่หน้าหรือหัวโขน คงใช้ผัดและเขียนหน้าหรือบางทีด้วยยักซ์และลิงจะได้ใส่หน้ากากคล้ายๆ หน้าพราวนโธราซึ่งยังใช้อยู่จนทุกวันนี้ ต่อมาภายหลังเมื่อวิชาทำหน้าโขนเจริญขึ้น จนคิดทำเป็นหน้าสวมหัวอย่างที่ใช้อยู่ทุกวันนี้ขึ้นแล้ว ตัวโขนรู้สึกความยากลำบากในการที่จะเจรจาเอง จึงต้องจัดให้มีคนเจรจาขึ้นต่างหากสำหรับพูดแทนที่เดียว ส่วนเรื่องรามเกียรติ์ที่จะได้เล่นเป็นอย่างไรละครร้องเป็นครั้งแรก ก็คงจะเป็นในรัชสมัยแห่งเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อเล่นประชันกับละครผู้หญิงของเจ้านครนั่นเอง” (บ่อเกิดรามเกียรติ์)

ลาลูแบร์ ทูตฝรั่งเศสเล่าว่า เคยได้ดูโขนละครและระบำเล็บยาวสมัยพระนารายณ์ โขนนั้นปรับปรุงกันตลอดมาจนมีชนิดต่างๆ กัน คือ

- (1.) โขนกลางแปลง
- (2.) โขนโรงนอก (นั่งราว)

(3.) โขนหน้าจอ

(4.) โขนโรงใน

(5.) โขนฉาก

ละครเจริญสูงสุดสมัยพระเจ้าบรมโกศ

ละครรำเรื่องอิเหนามีประวัติเป็นที่น่าสนใจมาก คือ สมัยพระเจ้าบรมโกศ บ้านเมืองสงบสุข กิจการกวีและการละครเจริญสูงสุด ในสมัยอยุธยาทั้งหมดไม่มีรัชกาลใดมีความเจริญรุ่งเรืองเท่า พระองค์ทรงมีราชธิดา 2 องค์ คือ เจ้าฟ้ากุนทล และเจ้าฟ้ามงกุฎ ทั้งสองพระองค์มีนางกำนัลชวามลายุสูงอายุอยู่คนหนึ่ง ชื่อ ยายยะโว ยายยะโวได้นำเอานิยายเกี่ยวกับอิเหนามาเล่าถวาย อิเหนาเป็นตำนานของอินโดนีเซีย หรือชวา เรื่องอิเหนามีผู้เล่าแตกต่างกันไปหลายอย่าง ยายยะโวก็เล่าไปอย่างนั้น ทั้งสองพระองค์จึงทรงนิพนธ์อิเหนาขึ้นมาสองแบบ องค์หนึ่งนิพนธ์เรื่องขึ้นมา เรียกอิเหนาใหญ่ (ตาหลัง) อีกองค์หนึ่งนิพนธ์อิเหนาเล็ก จึงปรากฏว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องที่ราชสำนักสนใจและได้นำมาเล่นละครในตั้งแต่นั้นสืบมา ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ก็ได้มีเค้าโครงเรื่องของเจ้าฟ้าหญิงทั้งสองพระองค์มาแก้ไขเพิ่มเติม ในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2

ประวัตินาฏศิลป์ในสมัยอยุธยา

มีนักละครสำคัญที่ต้องจดจำอยู่ 2 ท่าน ในสมัยกรุงศรีอยุธยา

1. **ขุนศรีธธา** ท่านผู้นี้เป็นนักละครมีชื่อตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา มีเรื่องคดีอย่างใดอย่างหนึ่ง ต้องถูกเนรเทศลอยแพไปจากกรุง แพไปติดอยู่ที่เกาะสีชัง ชาวเรือไปพบจึงนำไปอยู่นครศรีธรรมราช ได้นำแบบแผนการเล่นละครของกรุงศรีอยุธยาไปสอนชาวนครศรีธรรมราช เรื่องที่นำไปสอนให้เล่นก็มีเรื่องพระรถเสนกับเรื่องมโนห์รา เป็นต้น การเล่นไม่มีการเปลี่ยนแปลงอะไรเลย รักษาแบบฉบับของละครชาติสมัยศรีอยุธยาไว้อย่างครบถ้วน เรียกว่าเป็นการแสดงแบบฉบับแท้ เรื่องมโนห์ราได้รับความนิยมแพร่หลายและกว้างขวางทั่วทั้งปักษ์ใต้ แต่ชาวปักษ์ใต้เรียกเรื่องมโนห์ราตามความพอใจของตน คือตัดเสียงให้สั้นเรียกแต่เพียงโนราเท่านั้น ในตอนหลังการเล่นละครในอยุธยาเปลี่ยนแปลงไปมาก คือเพิ่มตัวละครให้มากขึ้น แต่งตัวสวยกว่าเดิม แต่ที่ปักษ์ใต้ยังรักษาแบบแผนเดิมไว้ได้ดี คนจึงเข้าใจว่าโนราเป็นของปักษ์ใต้โดยเฉพาะ แต่อันที่จริงโนราก็คือละครชาตรีนั่นเอง ตอนหลังจึงเรียกโนราชาตรี ขุนศรีธธาเป็นนักนาฏศิลป์ที่วงการละครยกย่องเป็นครูมาจนบัดนี้ ปรากฏในบทไหว้ครูว่า

ครูเอยครูสอน สอนไว้ให้รำสิบสองท่า

พ่อขุนศรีธธา สอนให้รำทำต่างกัน

2. **จันอุษา** เป็นศิลปินละครในชั้นเยี่ยมอยู่ในราชสำนักของพระเจ้าบรมโกศแห่งกรุงศรีอยุธยา คือมีฐานะเป็นตัวละครหลวงมาตั้งแต่ยังสาว ๆ จนตอนหลังได้เป็นครูละครหลวง จันอุษานั้นชื่อจริงว่า จัน มีชื่อเสียงเยี่ยมยอดในฐานะแสดงเป็นตัวนางอุษา ในเรื่องอุณรุฑ คนจึงตั้งสมัญนามให้ว่า "จันอุษา" ครั้งกรุงศรีอยุธยาแตกใน พ.ศ. 2310 พม่ากวาดต้อนเอาละครไทยไปประเทศพม่ามาก จันอุษานี้พม่าไปอยู่ที่นครศรีธรรมราช ทำหน้าที่ฝึกหัดละครในสำนัก

ของเจ้านครศรีธรรมราชครั้นต่อมาพระเจ้ากรุงธนบุรีปราบปรามก๊กต่างๆ ได้สำเร็จ รวมทั้งก๊กเจ้านครศรีธรรมราชด้วย คราวนั้นโปรดให้นำจันอุษามาเป็นครูละครหลวงในราชสำนักตามเดิม ข้าพเจ้าคิดว่าจันอุษาคงได้แต่งบทละคร เรื่องใด ในจำนวน 22 เรื่อง ครั้นอยู่ยงยาไว้บ้างเป็นแน่ เพราะจันอุษาเป็นกวี เคยแต่งเพลงยาวไว้หลายบท จะหาอ่านได้จากหนังสือ “เพลงยาวคารมเก่า” ของหอสมุดแห่งชาติ

ครั้งกรุงศรีอยุธยาประสบชะตากรรมเพราะสงคราม ในรัชกาลพระเจ้าเอกทัศเกิดบ้านแตกสาแหรกขาด ศิลปะของการละครของเราก็ร่วงโรยไป พม่ากวาดต้อนเอาละครไทยไปมาก

สมเด็จพระนารายณ์ทรงเสวยพระสุชาลา ตรัสเล่าไว้ว่า “เป็นการประหลาดที่เสียกรุงครั้งนั้น กลับเป็นเหตุให้ละครไทยไปเจริญในประเทศพม่า ด้วยพระเจ้ากรุงอังวะให้รวบรวมพวกละครที่กวาดต้อนไปจากเมืองไทยให้จัดเล่นละครถวาย ครั้งได้ทอดพระเนตรก็โปรด ยกย่องว่ากระบวนรำของไทยงามกว่าพม่า ปีพาทย์ไทยก็เพราะกว่าปีพาทย์พม่า จึงรับสั่งให้รวบรวมไทยพวกละครและปีพาทย์ไว้เป็นกรมหนึ่งต่างหากพระราชทานที่ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในราชธานี สำหรับเล่นละครไทยในงานมหรสพของหลวงมิให้ต้องมีหน้าที่ราชการอย่างอื่น เมื่อย้ายราชธานีไปตั้งที่เมืองไทรบุรี พวกละครก็ย้ายตามไปด้วย เพราะพม้าย้ายราชธานีหลายครั้ง ตั้งที่เมืองอังวะที่เมืองอมระปุระบ้าง ที่สุดจึงไปตั้งที่เมืองมันดล ตำบลบ้านที่พวกละครไทยไปตั้งอยู่ ณ เมืองมันดล พม่าเรียกว่า “อโยธยา เซ” แปลว่า ตลาดอโยธยา แต่พวกละครไทยในชั้นหลังมีพม่าปะปนเสียมาก เหตุด้วยพระเจ้าอังวะแต่ก่อนทรงเกรงว่าวิชาละครไทยจะเสื่อมทรมานสูญไปเสีย จึงได้อนุญาตไว้ว่า ถ้าพวกไทยที่เป็นครูละครเห็นว่าเด็กพม่าคนไหนฉลาดเฉลียวจะฝึกหัดเล่นละครไทยได้ ก็ให้กราบทูล จะประทานให้มาเป็นละคร ดังนี้จึงมีพวกพม่าสมัครให้บุตรหลานฝึกหัดเป็นละครไทย เพราะได้อยู่ในพระราชูปถัมภ์ แต่พวกละครที่เป็นเชื้อสายไทยก็ยังมีตลอดมา ละครไทยที่เล่นในเมืองพม่านั้น พม่าเรียกว่า “(อ) โยธยาสัตถ์” ทำนองจะแปลว่า ละครอโยธยาของหลวงมีแต่ในราชธานี ตามหัวเมืองทมิฬไม่ การที่ละครไทยเล่นก็เล่นแต่ในงานหลวงเป็นพื้น นอกจากงานหลวงก็เล่นแต่ในงานของเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ มิได้รับงานหาไปเที่ยวเล่นในพื้นที่เมือง

“กระบวนละครไทยที่ไปเล่นในเมืองพม่า ชั้นเดิมจะเป็นอย่างไรทราบไม่ได้ แต่ในตอนหลังเมื่อตกมาถึงชั้นหลานเหลนของพวกละคร เดิมเล่นประสมโรงกันทั้งชายหญิง ภาษาที่เล่นนั้นก็ใช้แต่ภาษาพม่า ทมิฬภาษาไทยเจือปนไม่ เครื่องแต่งตัวละครก็ทำคล้ายไปข้างพม่าเสียมาก ยิ่งแต่เครื่องสวมศีรษะ มีฎาและหัวโขนเป็นต้นที่คงเป็นของไทย แต่เครื่องปีพาทย์นั้น ยังคงเป็นของไทยอยู่”

“เรื่องละครที่พวกไทยเอาไปเล่นในเมืองพม่า ที่ถือกันว่าเป็นเรื่องสำคัญก็คือเรื่องอิเหนากับเรื่องรามเกียรติ์ เรื่องอิเหนาเล่นร้องอย่างละคร แต่เรื่องรามเกียรติ์เล่นพากย์และเจรจาอย่างโขน สองเรื่องนี้มักเล่นกันในพระราชวังในงานนักขัตฤกษ์เช่นออกพรรษา เป็นต้น เล่นคราวละหลายๆ วันทุกปี เพราะเป็นเรื่องราว จับเล่นตอนไหนก็เล่นติดต่อกันเรื่อยไปทุกๆ คืนจนสิ้นงาน นอกจากเรื่องอิเหนากับรามเกียรติ์ ยังเล่นเรื่องสังข์ทองกับนางเกษร พม่าเรียกว่า “เกษศิริ” (เห็นจะหมายความว่า นางเกษรสุดา คือเรื่องสังข์ศิลป์ชัย เป็นเรื่องเล่นละครนอกมีอยู่แต่ครั้งกรุงเก่า) และเห็นจะเล่นเรื่องอื่นๆ อีก แต่ไม่ทราบชัดว่าจะเป็นเรื่องใดบ้าง เชื้อสายของพวกละครไทยตั้งแต่ครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา ได้เล่นละครไทยสืบสืบลูกกันต่อมาในเมืองพม่ากว่าร้อยปี จนกระทั่งพระเจ้าสิปโปเสียบ้านเมืองแก่อังกฤษ เมื่อ พ.ศ. 2428” (จากเรื่องเที่ยวเมืองพม่า)

เมื่อว่าถึงเครื่องดนตรีและเพลงดนตรี สมเด็จพระยาตำรงทรงแล้วว่า

“การพ้อนรำนั้นเล่นในท้องรับแขกนั่นเอง มีพวกชาวดนตรีเป็นผู้ชายตีระนาดคนหนึ่ง สีซอคนหนึ่ง ดัดพิณคนหนึ่ง พิณพม่าฉั่นเฟิงเคยเห็นวันนี้ เป็นพิณแบบโบราณเหมือนเช่นพวกอียิปต์จำหลักไว้ในศิลา ฟังเสียงก็ไพเราะดี พวกคนรำนั้นเป็นผู้หญิง 3 คน ยังเป็นสาว แต่ว่ารำได้อย่างพม่า 2 คน เป็นผู้ใหญ่อายุสัก 40 ปี ชื่อว่า มะ MA (มีชื่อคางกลางจำไม่ได้) ลงท้ายชื่อว่า เยือน YUEN เราจึงเรียกกันตามสะดวกปากว่า “แม่เยือน” คนหนึ่ง เป็นคนร่าอย่างโยเดียได้ แถบบอกว่าครูของแกเป็นละครผู้หญิงของพระเจ้ามิงตง ตัวแกเองเดี๋ยวนี้เลิกหาเลี้ยงชีพในการพ้อนรำแล้ว เป็นแต่รับจ้างเป็นครูคนอื่น หญิงเหลือถามชื่อเพลงโยเดียที่แกรู้จักและวานพม่าจดตามคำบอกมาให้ดังนี้

Keamein	เดาว่า	เขมร
Ngu Ngit	“	ยฺหิงด
Mahothi	“	มโหรี
Htanauk	“	ตะนาว
Faratin	“	ฝรั่งเดิน
Khefmun	“	แขกมอญ
Parin	“	ปลื้ม
กระบวนที่แกรำให้ดูนั้น		
Paring Ya	“	เพลงช้า
Paring Yin	“	เพลงเร็ว

เมื่อรำก็ได้เค้า ด้วยตั้งต้นนั่งคุกเข่าประนมมือ ตั้งท่าเทพนม ปฐม พรหมสี่หน้า ถูกแบบเพลงช้าของไทยแต่รำคล้ายไทยอยู่สักสองสามท่า แล้วก็เลยไปคล้ายอย่างพม่าทั้งเพลงช้าเพลงเร็ว แต่ได้จังหวะเหมือนไทย เมื่อดูแม่เยือนรำได้ความรู้เพิ่มขึ้นอีกอย่างหนึ่งว่า ที่มองไปชินรำให้ดูที่เมืองจองเจิ้นนั้น คงเป็นท่าโขนที่แม่เยือนรำเป็นท่าละครใน”

ประวัติการละครสมัยกรุงธนบุรี

การละครในสมัยกรุงธนบุรีไม่มีอะไรมาก เพราะบ้านเมืองอยู่ในระยะจลาจลหลังจากเสียกรุง พ.ศ. 2310 ศิลปินถูกกวาดไปพม่าบ้าง เทียวกระจัดกระจายอยู่ในที่ต่างๆ บ้าง ล้มหายตายจากไปบ้าง ทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ในภาวะอันขุลงมนุ่นวาย ครั้นพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงรวบรวมชาติไทยกู้เอกราชได้แล้ว ก็ทรงส่งเสริมฟื้นฟูการละครขึ้นใหม่ เหตุที่ทำเช่นนั้นได้ เพราะเมื่อตอนไปตีนครศรีธรรมราช ไปได้พวกละครของเจ้านครศรีธรรมราชมาบ้าง รวบรวมตัวละครอื่นๆ เท่าที่จะมีได้อีกมาตั้งเป็นคณะละครหลวงตามแบบอย่างที่ยกษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยา ได้ทรงมีละครในคนสำคัญที่เราต้องไม่ลืมในคราวนี้ คือ จันอุษา พระเจ้ากรุงธนบุรีไปได้จันอุษาที่เคยหนีไปจากกรุงศรีอยุธยาคราวเสียกรุงมาด้วย และก็ได้คนผู้นี้เข้ามาช่วยเป็นกำลังสำคัญที่มีฝึกละครสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ส่วนบทละครที่นำมาแสดง เราไม่ทราบว่าการกรุงศรีอยุธยามีบทละครเหลือมาเพียงใด แต่ถึงรัชกาลนี้มีบทละครเหลืออยู่ 22 เรื่อง แสดงว่าละครเหล่านั้นมี

เหลือมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยา

พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ของพระองค์เองขึ้น 4 ตอน

ตอนพระมงกุฎ

ตอนทูลมานเกี่ยวนางวานรินทร์

ตอนท้าวมาลีวราชพิพากษาคดี

ตอนทศกัณฐ์ตั้งพิธีทรายกรด พระลักษมณ์ต้องหอกกบิลพัสดุ์ จนผูกผมทศกัณฐ์กับนางมณโฑ

ทางประวัติศาสตร์มีบุคคลที่น่าจะเอ่ยถึงในฐานะศิลปิน คือว่าเมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จไปบ้านระแหงจังหวัดตาก พบชายสองคนกำลังนั่งฟังไฟอยู่ชายหาดคนหนึ่งชื่อนายชู อีกคนหนึ่งชื่อนายเกตุ ในประวัติศาสตร์ใช้คำว่า นายชูละคร นายเกตุละคร ขณะนั้นพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จพลัดตกน้ำ เครื่องทรงเปียกโชก นายชูถวายนางผืนหนึ่งเช็ดพระบาท พระเจ้ากรุงธนบุรีประทานเงิน 5 ตำลึง การที่พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จไปพบนายชู นายเกตุละคร บางท่านก็สันนิษฐานว่า นายชู นายเกตุ คงจะได้คุ้นเคยกับพระเจ้ากรุงธนบุรีอยู่ จึงรู้จัก ระหว่างนั้นบ้านเมืองกำลังไม่ปกติ นายชู นายเกตุอาจจะเป็นตัวละครที่มีชื่อเสียงอยู่ในครั้งนั้น อาจจะเป็นชาวกรุงออกไปอยู่บ้านนอก หรือเป็นละครบ้านนอกที่ทรงคุ้นเคย พอทอดพระเนตรเห็นก็ทรงรู้จัก

ในแง่การละครเราเดาๆ ว่า สำหรับละครหลวงนั้น พระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดฯ ให้ส่งเสริม ส่วนละครเอกชน คงจะเล่นได้เฉพาะละครนอกเท่านั้น เรื่องก็คงจะสืบมาจากเรื่องกรุงศรีอยุธยา 22 เรื่อง

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ประทานอธิบายการทำนุบำรุงละครสมัยกรุงธนบุรีไว้ในพระราชพงศาวดารรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2459 หน้า 258 ว่า “ครั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานี ตามความที่ปรากฏในจดหมายเหตุ พระเจ้ากรุงธนบุรีก็ทรงเอาเป็นพระธุระทำนุบำรุงให้กลับมีขึ้นทั้งละครในและละครนอก โดยถือว่าเป็นเกียรติสำหรับพระนคร เมื่อทรงตั้งเจ้านครฯ ให้กลับเป็นเจ้าประเทศราช ก็พระราชทานอนุญาตให้มีละครผู้หญิง และได้หาเข้ามาเล่นประชันกับละครในของหลวง เมื่อคราวสมโภชพระมหามณิรัตน์ปฏิมากรแก้วมรกต เมื่อปีขวิด โทศก จ.ศ. 1142 หรือ พ.ศ. 2323 แต่บทละครที่มีในครั้งกรุงธนบุรีเห็นจะหาบทกรุงเก่าที่ยังเหลืออยู่มาได้น้อย ปรากฏว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระราชนิพนธ์ละครเพิ่มเติมที่ขาดฉบับขึ้นสำหรับเล่นละครหลวงบ้าง แต่ก็ไม่ใช่เรียบร้อย”

อิทธิพลละครไทยต่อละครพม่า

เมื่อนางขะอยุธยาใน พ.ศ. 2310 พระเจ้ามังระ (พม่าเรียกชินฟูชิน) โปรดให้จับพวกละครไทยและพวกปีพาทย์ไปจนหมดสิ้น คราวนั้น นอกจากขะอยุธยาแล้ว ยังมีเงินอีกด้วย นับเป็นชัยชนะ 2 ด้านทีเดียว พระเจ้ามังระจึงโปรดให้ฉลองชัยชนะ ละครไทยจึงได้แสดงเป็นครั้งแรก เข้าใจว่าแสดงเป็นภาษาไทย ในรัชกาลต่อมาคือพระเจ้าสิริ กุ ก็โปรดละครไทย มเหสีของพระองค์เป็นธิดาแม่ทัพคนหนึ่งที่มาตีเมืองไทย มเหสีพระองค์นี้โปรดละครไทยมาก โปรดให้จัดแสดงในราชสำนักอยู่เนืองๆ

เรื่องละครไทยที่พม่าเอาไปในตอนต้นนั้นยังไม่ได้แปล ละครไทยก็เล่นตามภาษาไทย ภายหลังข้าราชการสำนัก

พม่าคนหนึ่ง แปลละครไทยออกเป็นภาษาพม่า ทำให้คนเข้าใจกันดีขึ้น คนผู้ที่มีความดีความชอบได้เป็นถึงเสนาบดี มีนามปรากฏชื่อว่า มะยอวัตติ

ประวัติการละครไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เรามีเรื่องเกี่ยวกับประวัติละครมากกว่าเดิม ฉะนั้นจะขออธิบายตั้งแต่รัชกาลที่ 1 เป็นต้นไปจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

พระองค์ทรงเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี จึงจำเป็นต้องทรงวางพื้นฐานของศิลปะวิทยาการให้เป็นแบบแผนที่ดีต่อไป โดยเฉพาะในเรื่องละครซึ่งเป็นของประดับเป็นเกียรติของพระนคร ก็ทรงเอาเป็นพระรู่อย่างสำคัญ ทรงมีละครในเหมือนกับครั้ง “บ้านเมืองยังดี” แต่บทละครใน พม่าขนไปเสียหมด พระองค์จึงต้องใช้พระวิริยะอุตสาหะพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่ นำสรรเสริญเป็นอย่างยิ่ง ทั้งๆ ที่ต้องทำสงครามตลอดรัชกาลก็ทรงมีเวลาพระราชนิพนธ์ละครในได้จนครบทั้ง 3 เรื่อง

รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์แต่ต้นจนจบ นับเป็นรามเกียรติ์ฉบับสมบูรณ์

อุณรุฑ พระราชนิพนธ์จบเช่นเดียวกัน

ดาหลัง พระราชนิพนธ์ตามเค้าความของเจ้าฟ้ากุณฑล ที่เรียกอิเหนาใหญ่จนจบเช่นเดียวกัน

ว่าถึงละครนอกก็มีการเล่นอย่างแพร่หลายตามสมควร

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

รัชกาลนี้การละครเจริญที่สุด เพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเป็นศิลปินโดยแท้ ว่าถึงละครในทรงจัดอย่างดี โดยเฉพาะทรงมีกวีที่ปรึกษาอยู่ 3 ท่าน คือ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ กรมหลวงพิทักษ์มนตรีและสุนทรภู่ วิธีแต่งบทละครใน อันได้แก่รามเกียรติ์และอิเหนานั้น ทรงแบ่งให้กวีที่ปรึกษาไปช่วยกันแต่ง แล้วทรงมอบให้กรมหลวงพิทักษ์มนตรีไปทดลองซ้อมรำกับพระฉาย บทใดถ้อยคำมากไปน้อยไปก็นำมาแก้ไขใหม่ให้รำได้พอดี ทำดังนี้ตลอดไป ฉะนั้นบทละครจึงประณีตมาก ในรัชกาลที่ 6 วรรณคดีสโมสรยกย่องว่ากลอนบทละครอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 เป็นยอดของหนังสือประเภทบทละครรำ

อนึ่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือบทละครนอกอีกบางเรื่อง เช่น คาวี สังข์ทอง สังข์ศิลป์ชัย มณีพิชัย ไชยเชษฐา ไกรทอง เล่ากันว่า มีผู้กล่าวว่าพระพุทธรูปเลื้อยหล้าฯ ทรงรู้เรื่องดีแต่เรื่องของกษัตริย์ จึงทรงพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์และอิเหนาได้ดี แต่หาทรงรู้จักชีวิตของคนธรรมดาสามัญไม่ คงจะทรงพระราชนิพนธ์เรื่องของชาวบ้านไม่ได้ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงพระราชนิพนธ์เรื่องไกรทองขึ้นเพื่อลบล้างข้อกล่าวหา พระองค์ทรงเป็นศิลปินทั้งทางละคร ดนตรี กวี และการช่าง สหประชาชาติ จึงถวายพระเกียรติจัดงานเฉลิมฉลองยกย่องเป็นคนสำคัญของโลก

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ละครในรัชกาลนี้ตอนต้นๆ ก็เจริญเหมือนกับเมื่อครั้งรัชกาลที่ 2 ถึงแก่เจ้าอนุฯ แห่งเวียงจันทน์ ซึ่งเข้ามาถวายพระเพลิงพระบรมศพรัชกาลที่ 2 ได้ทูลขอละครผู้หญิงข้างในกับดวงคำซึ่งเป็นลาวเวียง ตอนครั้นมาแต่ครั้งพระเจ้ากรุงธนตั้งอยู่เมืองสระบุรีไม่โปรดพระราชทาน กล่าวกันว่าเรื่องนี้เป็นเหตุหนึ่งที่เจ้าอนุฯ ไม่พอพระทัยและถือเป็นสาเหตุหนึ่งแห่งการกบฏซึ่งปรากฏขึ้นภายหลัง ว่าโดยพระราชอัธยาศัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ไม่โปรดการละคร เมื่อขึ้นเสวยราชย์จึงโปรดให้เลิกละครในหมด ส่วนละครนอกของประชาชนนั้นคงมีเล่นกันตามปกติ เข้าใจว่าบรรดาครูละครในของหลวง คงจะได้มาเป็นครูละครของเจ้านายหรือของพวกเจ้าจอมที่มีละครกันบ้างเป็นแน่

อิทธิพลละครไทยต่อละครเขมร

ในสมัยรัตนโกสินทร์นั้นเขมรเป็นเมืองขึ้นของไทยและรับเอาวัฒนธรรมไทยไปสู่เขมรแทบทุกอย่างพระมหากษัตริย์เขมรทรงเคยมาศึกษาและบวชเรียนในกรุงเทพฯ ก็หลายองค์นับตั้งแต่สมเด็จพระศรีสุริเยศจักรพรรดิสมเด็จพระนโรดมจนถึงสมเด็จพระศรีสวีสดี แม้ภายหลังเมื่อเขมรตกไปเป็นเมืองในอารักขาของฝรั่งเศสแล้ว ก็ยังนิยมวัฒนธรรมไทยอยู่ โดยเฉพาะในเรื่องการละคร ดังจะเห็นได้จากเมื่อครั้งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จเยือนกัมพูชาในครั้งรัชกาลที่ 6 ได้ทรงเล่าเรื่องละครไว้ในหนังสือนิราศนครวัด ขออัญเชิญมาให้ศึกษากันต่อไป

เขมรได้แบบละครไปจากไทย สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่าไว้ว่า “เวลาค่ำ 9 นาฬิกา (วันที่ 7 ธันวาคม) เข้าไปดูละครหลวง ซึ่งสมเด็จพระศรีสวีสดีประทานเป็นเกียรติแก่เรา ณ พระที่นั่งจันทร์ฉาย คือ ปราสาทพลับพลาสูง เมื่อเราไปถึงพระเจ้ากรุงกัมพูชาเสด็จออก แล้วตรัสเชิญให้เรานั่งเก้าอี้ทางซ้ายที่ประทับออกญาวังวรวีงไชยเสนาบดีกระทรวงวังนั่งแทรกกลางอยู่ข้างหลัง คอยเป็นล่ามเวลาตรัสกับเรลิดังสุปิริเอ คนที่มาดูละครวันนี้เขาว่ามากกว่าที่เล่นเป็นปกติ เพราะกิดิตศัพท์ปรากฏว่า พอเรามาถึงเมืองพนมเปญ สมเด็จพระศรีสวีสดีก็ตรัสสั่งให้ซ้อมละครว่าจะเล่นอวดให้เต็มฝีมือ ข้างฝรั่งเลยใจกันต่อไปว่าละครตัวโปรดของสมเด็จพระศรีสวีสดีจะออกเล่นทั้งหมดในคราวนี้ก็พากันอยากดู ที่ตามเรามาจากเมืองเสียมราฐร์ เพื่อจะมาดูละครคราวนี้ก็มี พอเราไปถึงวังก็รับสั่งให้ละครลงโรง มีโปรแกรมพิมพ์ทั้งภาษาฝรั่งเศสและภาษาเขมรว่า ละครหลวงจะเล่นเรื่องพระสมุทรมเป็นภาษาไทยประทานเป็นเกียรติยศแก่เรา กระบวนที่เล่นนั้นตั้งต้นมีเทพบุตรออกรำดอกไม้เงินทองสี่คู่เบิกโรงก่อน แล้วตัวพระสมุทรมจึงออก จับเล่นแต่พระสมุทรมอยู่ในสวน นางบุษมาลีไปชมสวนพระสมุทรมลักนางบุษมาลีพาหนีไป ท้าวรณจักรยกทัพตาม ในโปรแกรมจะเล่นไปจนรณจักรตายและพระสมุทรมกลับเข้าเมือง

ละครหลวงกรุงกัมพูชานี้ ทราบเรื่องตำนานว่า แรกมีขึ้นเมื่อครั้งสมเด็จพระศรีสุริเยศจักรพรรดิได้ครุฑไทยมาจากเจ้าพระยาบดินทรเดชา หัดเล่นแต่ครั้งรัชกาลที่ 3 กรุงรัตนโกสินทร์ แต่เล่นเป็นอย่างละครเจ้าต่างกรมต่อมาถึงสมเด็จพระนโรดมครองกรุงกัมพูชาอยู่นั้น พยายามหาครูละครมาจากกรุงเทพฯ ถ้าใครออกมา ก็ยกย่องชุบเลี้ยงได้ละครตัวดีของเจ้าคุณจอมมารดาเอนบ้าง ละครพระองค์เจ้าดวงประกายบ้าง ละครพระองค์เจ้าสิงหนาทบ้าง และละครเรื่องอื่นๆ ก็ได้มาเป็นครูอีกหลายคน (เป็นต้นว่านายแสงตัวนายโรงของเจ้าจอมมารดาอัมพา และนายเพ็ง เดิมเป็นตัวนางวิยะดา

ละครของกรมหลวงรักษารณเรศ และต่อมาได้เป็นครูละครของกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส) ละครหลวงครั้งสมเด็จพระศรีสวสดีก็โปรดเล่นละคร ได้ละครของสมเด็จพระนโรดมประสมโรงเล่นต่อมาบ้าง (โดยมาได้ครูละครไทยไปจากคณะละครของเจ้าคุณจอมมารดาเอนมวังหน้าไปเป็นครูเพิ่มเติมอีก เท่าที่ทราบชื่อก็คือ ครูบริงตัววิเหนาและครูเล็ก ตัวสังคามารตา) แต่ละครของสมเด็จพระศรีสวสดีเล่นทั้งภาษาไทยและภาษาเขมร ได้เคยให้ไปเล่นที่เมืองฝรั่งเศสถึง 2 ครั้ง โดยปกติเล่นแต่ข้างในพระราชวัง ทอดพระเนตรเอง เดือนละครหนึ่งหรือสองครั้ง ออกมาเล่นข้างนอกให้ชาวต่างประเทศ ดูแต่งงานปีใหม่หรือเวลามีแขกเมืองบรรดาศักดิ์สูงมาจากต่างประเทศ ด้วยเหตุนี้แม้ฝรั่งที่อยู่ในเมืองเขมรจึงมิใคร่จะได้ดูตัวละครที่มาเล่น วันนี้ ตัวสำคัญมาเล่นจริงดังเล่าลือ คนเป็นตัวพระสมุทระชื่อ นักมารศรี ว่าเป็นพระญาติและเป็นคนโปรด ตัวนางบุษมาลีชื่อ นักเนียงมะปรางหวาน เป็นคนโปรดอีกคนหนึ่ง ตัวยักษ์รณจักรชื่อ มิตร เป็นละครแต่ครั้งสมเด็จพระนโรดม เดียวนี้เป็นตัวยักษ์ดีไม่มีใครสู้ได้ เป็นศิษย์ของสัมฤทธิ์คนละครของพระองค์เจ้าสิงหนาทฯ ละครตัวโปรด 2 คน แต่งเครื่องเพชรเพิ่มเครื่องละครหุรวาติดกับละครตัวอื่นๆ กระบวนรำเดินถึงเทียบกับละครกรุงเทพฯ ที่ควรชมว่ารำดี ก็มี กระบวนเรื่องและเจรจาเป็นภาษาไทยที่ชัดเหมือนชาวกรุงเทพฯ ก็มี แปร่งก็มี เครื่องแต่งตัวมีผิดกับละครกรุงเทพฯ แต่บางอย่าง คือมงกุฎสตรีมีแต่กระบังหน้ายอดตั้งตรงกลางกระหม่อมสูงโทองเทงดูน่าเกลียด ขฎาทรงก็อยู่ข้างสูงไป ผ้าห่มนางตัวดีห่มสบเฉียง (ว่าเป็นแบบของสมเด็จพระศรีวิกรม์) ก็ไม่น่าดูด้วยต้องปล่อยแขนเปล่าให้แลเห็นรักแร้อยู่ข้างหนึ่ง เครื่องละครยักษ์นั้นเจียรระเบิดทำเป็นชายไหวย่างรูปปั้น

เรื่องที่ได้สนทนาในเวลาดูละครวันนี้ ตรัสถามว่าละครอย่างนี้ในกรุงเทพฯ ยังเล่นกันมากอยู่หรือ ทูลตอบว่า มิใคร่จะมีเล่น ยังมีละครผู้หญิงโรงใหญ่อยู่ - แต่ละครเจ้าคุณพระประยูรวงศ์โรงเดียว นอกนั้นก็มิตัวละครอยู่ที่นั่นบ้าง ที่นี้บ้าง ถ้าจะเล่นต้องรวบรวมเพราะในสมัยนี้คนเล่นละครมักแก้ไขไปเป็นละครร้องบ้าง เป็นลิเกบ้าง ตรัสว่าในส่วนพระองค์เป็นคนเก๋าละครอย่างอื่นไม่ชอบ ชอบแต่ละครโบราณที่เล่นอย่างนี้ ทูลว่าที่ในกรุงเทพฯ พยายามจะไปข้างหน้าถ้าไม่มีละครอย่างนี้ก็น่าเสียดาย ควรจะตั้ง พระราชกำหนดไว้ว่า พระเจ้ากับพวกราชไปภายหน้าจำจะต้องมีละครหลวงไว้สำหรับพระนคร เพราะถ้าไม่มีละครเช่นนี้ไว้ เวลาแขกเมืองมาสู่พระนครก็จะลำบาก มีละครไว้เช่นนี้เป็นพระเกียรติเกียรติยศดี ได้ทรงฟังก็ทรงพระสรวลแล้วตรัสว่า ที่ในบางกอก เมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น จะไปข้างไหนก็ได้ยินแต่เสียงกลองละครดูครึกครื้นไปทั้งพระนคร เดียวนี้ละครของพระเจ้ากรุงสยามไม่มีดอกหรือ ทูลว่า มิ จัดไว้เป็นกรมมหรสพ เล่นได้ทั้งในทั้งละคร แต่ว่าเป็นผู้ชายเป็นพื้น สนทนาต่อไปถึงละครในที่เล่นได้ความว่าละครหลวงกรุงเทพฯ เล่นทั้งละครใน ละครนอก เรื่องเล่นก็ชอบเล่นอย่างละครในกรุงเทพฯ ตั้งแต่เรื่องอิเหนา เป็นต้นจนเรื่องพระอภัยมณีก็เล่น” (จากหนังสือนิราศนครวัด พระนิพนธ์สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ฉบับพิมพ์ครั้งแรก)

ดังอธิบายมานี้จึงเห็นได้ว่า ละครไทยมีอิทธิพลต่อละครเขมรมาตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระศรีวิกรม์ทราบถึงปัจจุบัน

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชกาลนี้การละครเจริญสูงสุด พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์

รามเกียรติ์ ตอนพระรามเดินดง

บทรำเบิกโรง เช่น

บทรำดอกไม้เงินทอง

เมื่อนั้น	ท้าวเทพบุตรบุรุษสอง
สองมือถือดอกไม้เงินทอง	บ่อน้ำออกมาว่าจะรำ
เบิกโรงละครในให้ประหลาด	วีริศาน่าชมคมขำ
ทำถึงงามตามครูดม่นยำ	เป็นแต่ทำอย่างใหม่มิใช่ฟอน
หากนกยูงอย่างเก่าเขาเล่นมาก	ไม่เห็นหลากจิตตามมาแต่ก่อน
คงแต่ทำไว้ให้งามตามละคร	ที่แต่งตนกันไม่งอนตามโบราณ
รำไปให้เห็นเป็นเกียรติยศ	ปรากฏทุกตำแหน่งแหล่งสถาน
ว่าพวกพ้องฝ่ายในใช้ราชการ	สำหรับพระภูบาลสำราญรมย์
ย่อมช่วงใช้ดอกไม้เงินทอง	ไม่เหมือนของเขาอื่นมีดีนถม
ถึงผิดอย่างไรใครจะไม่ชม	ก็ควรนิยมว่าเป็นมงคลเอย

(ทรงแต่งบทรำดอกไม้เงินทองใช้แทนรำเบิกโรงแบบโบราณที่เรียกว่าฟอนทางนกยูง)

บทรำนารายณ์ปราบบนทุก

เรื่องนารายณ์กำราบปราบบนทุก	ในต้นไตรคาญคโบราณว่า
เป็นเรื่องดึกดำบรรพ์สืบกันมา	ครั้งกรุงศรีอยุธยาเอามาใช้
เบิกโรงงานการเล่นเต้นรำ	ที่เริ่มมีพิธีทำเป็นการใหญ่
สำหรับโรงนางพ่อนละครใน	แสดงให้เห็นครูผู้สอนรำ

(รำนารายณ์ปราบบนทุกนี้ใช้มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา)

เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงทางการละครอย่างสำคัญ

1. โปรดให้รื้อฟื้นละครในซึ่งเลิกไปในครั้งรัชกาลที่ 3 ขึ้นมาใหม่
2. ใน พ.ศ. 2398 โปรดให้เลิกห้ามผู้หญิงเล่นละครนอกซึ่งมีมาแต่สมัยอยุธยา
3. โปรดให้เก็บอาคารละครนอกเมื่อ พ.ศ. 2402 สมัยนั้นโปรดให้ส่งเสริมการละครมาก จนละครแต่งตัวด้วยทองแดงไปทั้งตัว สมเด็จพระศรีสวสดีกษัตริย์เขมรซึ่งเคยประทับในกรุงเทพฯ ถึงกับรับสั่งว่ากรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 4 ไปทางไหนก็ได้ยินแต่เสียงกลองละครสนั่นไปทั้งกรุง เมื่อฐานะของชาวละครดีขึ้นดังนี้ จึงเห็นควรเก็บอาคารเพื่อช่วยราชการบ้าง นับได้ว่าในเมืองไทย อาคารหอสมมีมาเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2402

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ครั้งถึงรัชกาลที่ 5 การละครแบบตะวันตกกำลังจะหลั่งไหลเข้าสู่วงการนาฏศิลป์ของเรา ในสมัยรัชกาลที่ 5 กิจการละครเจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นอันมาก

1. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์บทละครขึ้นหลายเรื่อง เช่น เงาะป่า วงศ์เทเวศราช บทเจรจาละครอิเหนาตอนอิเหนาเข้าเมือง บทจับระบำและบทระบำตลก (กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ทรงแต่งบทละครจำเรื่องพระมณีพิไชยกับเรื่องพระสมุทร)

2. ทรงส่งเสริมการละครโดยเลิกกฎหมายเก็บภาษีอากรการละคร เมื่อ พ.ศ. 2450 ทำให้กิจการละครเฟื่องฟูขึ้น กลายเป็นอาชีพได้ เจ้าของโรงละครทางฝ่ายเอกชนมีหลายราย นับตั้งแต่เจ้านายลงมาถึงคนธรรมดาสามัญ เช่น

กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ผู้ให้กำเนิดละครร้อง เป็นเจ้าของโรงละครปรีดาลัย

พระองค์เจ้าโตเล็ก

พระองค์เจ้าวัชรวิงศ์

หม่อมเจ้าอลังการ

เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง ผู้แสดงละครเก็บเงินคนแรกประจำวิก คนถึงเรียกที่เล่นละครว่าวิก ตั้งแต่นั้นมา โรงละครของท่านชื่อปรีนชิตเตอร์

พระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ ผู้เป็นเจ้าของหรือผู้ให้กำเนิดละครดึกดำบรรพ์

พระยาประสิทธิศุภการ

เจ้าหมื่นสรรเพธ

หลวงพิบูลสมบัติ

หลวงพิสดีกลาง

ขุนพิศาล

ทรัพย์ (ภรรยาพระวรวงษ์)

พิมพ์

นายทองดี

ปลื้ม

ช้อย

เอม

นายหนอม

รายนามบทละครประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ ที่เล่นกันเมื่อสมัยรัชกาลที่ 5

เรียงตามลำดับอักษร

กายเพชร	พระสมุทร
ไกรทอง	พระอภัยมณี
โกมินทร์	พานรินทร์
แก้วหน้าม้า	พิกุลทอง
แก้วพิสดาร	พิมพ์สวรรค์

ขุนช้างขุนแผน	รามเกียรติ์
ดาวิ	ลักษณะวงศ์
คุลา	ล้นทอง
โคบุตร	วงศ์สุริยัน
จักรแก้ว	วงศ์สุวรรณ
จันทวงศ์	สังข์ทอง
จินดาสมุทร	สังข์ศิลป์ชัย
ไชยเชษฐ	สามระดู
ไชยทัต	สิงหไตรภพ
ไชยมงคล	สุวรรณหงส์
ทิดวงศ์	สุริวงศ์พรหมศ
ทิพย์สังวาล	สุริยวงศ์
ปลาหูสุริวงศ์	โสภิน
พระมณีสุริยง	หลวิชัย
พระลอ	อิเหนา
พระลอนรลักษณ์	อุณรุท

พระวิเชียรสุริวงศ์

เมื่อเปรียบกับสมัยกรุงศรีอยุธยาแล้วจะเห็นว่าน่าของเก่ามาเล่นบ้าง แต่งขึ้นเล่นใหม่บ้าง

สถานที่แสดงละคร

มีปัญหาว่าประชาชนเล่นละครเป็นอาชีพได้หรือไม่ ตามประวัติศาสตร์โดยมากเล่นในลักษณะที่เขาหาไปเล่นตามงานนักขัตฤกษ์ โรงละครที่เล่นประจำยังไม่มี ใครหาไปเล่นก็เล่นที่บ้านของผู้หาหรือไปเล่นที่วัดก็มี

ครั้งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ปรากฏว่าในรัชกาลที่ 4 และที่ 5 สถานที่เล่นคือที่โรงบ่อน ขุนพัฒน์โรงหอย ถนนเจริญกรุง สามยอด หาละครไปเล่นทั่วไป ผู้จัดสถานที่เหล่านี้เรียกว่าขุนพัฒน์ ขุนพัฒน์มักจะหาละครไปเล่นเป็นประจำ เรียกผู้คนไปดูละครแล้วจะได้เข้าโรงบ่อนหรือโรงหอยของตน

กำเนิดลิเก - ยี่เก

ได้รับแบบแผนมาจากมลายู สันนิษฐานว่าเพี้ยนมาจาก ดิเก้ แต่ไทยเราเรียกว่าลิเกหรือ ยี่เก (เหมือนลิสงเป็นยี่สง) ดิเก้มีความหมายว่าการขับร้อง ลำนำ สวดในศาสนาอิสลาม

ลิเกมีลักษณะสำคัญดังนี้

1. จะมีการออกแขก เป็นประเพณีเคารพครูเดิมของมลายู
2. เล่นลิเกต้องเล่นกลอนสดโดยคนแสดงเป็นผู้ร้องเอง เช่น

- ก. รักพี่ก็รักเสีย ถ้าพี่ไปมีเมียน้องจะรักยาก จะต้องไปเป็นเมียน้อยพลอยลำบาก
- ข. อ้ายหน้าด้านสะพานช้าง จะมาเกี่ยวนางให้เสียโฉม ไปเกี่ยวหมากกลางทางให้สว่างอารมณ์ (อนันต์ เฟ็งเกิด ราชบุรี)
- ค. สวยจริงนะน้องนาง ดูแสนสำอางค์โสภี จงโปรดรับรักกับพี่ น้องอย่าได้หนีห่างหน่าย พี่จะขอรักขนงูขอรักจนสุดหัวใจ (สมพงษ์ กลิ่นคง)

3. เพลงที่ใช้ดำเนินเรื่องคือเพลงหงส์ทอง เพลงชั้นเดียว สองชั้น ต่อมาจะใช้เพลงอื่นที่ไพเราะก็ได้ ปัจจุบันใช้เพลงสากลประกอบก็มี

เจ้าของลิเกคณะหนึ่ง ชื่อดอกดิน เสือสง่า เป็นผู้ปรับปรุงเพลงลิเกให้ดีขึ้น และใช้มาจนบัดนี้คือเพลง “รานีเกลิง” โดยแปลงมาจากเพลงมอญ ชื่อมอญครวญ

ลิเกทรงเครื่อง แต่งตัวเต็มๆเหมือนละคร ดำเนินเรื่องเร็วกว่าละครมาก บางทีก็นำศิลปะอย่างอื่นเข้ามาแทรกหนักไปในทางใช้ภาษาหลายภาษา เพื่อให้ตลกคะนอง ตอนต้นมักเล่นเรื่องราชาธิราชตอนพระยาน้อยชมตลาดบ้าง เรื่องลาวบ้าง เรื่องสามก๊กบ้าง ในระยะหลังๆ เล่นทุกเรื่องทีละครเล่น (นอกจากรามเกียรติ์ กับอุณรุฑ) เจ้าของลิเกที่มีชื่อที่สุดในรัชกาลที่ 5 คือพระยาเพชรปาดิ มีโรงลิเกอยู่ที่โรงภาพยนตร์เฉลิมไทย ต่อมามีหลายคน เช่น นายเจือ นายหอม ดอกดิน และคณะหอมหวล ซึ่งมีอยู่ในปัจจุบันนี้

อิทธิพลละครตะวันตกต่อละครไทย

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีคนไทยไปยุโรปและอเมริกามากขึ้นได้ไปเห็นละครแบบฝรั่งชนิดต่างๆ ตั้งแต่ละครอุปรากร (Opera) จนกระทั่งละครพูดธรรมดาซึ่งนิยมแสดงตามความสมจริง (Realism)

ฉะนั้นบรรดาท่านนักปราชญ์ทางนาฏศิลป์จึงรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาสู่ละครไทยโดยปรับปรุงรูปละครใหม่ในลักษณะต่างๆ กัน ดังจะอธิบายต่อไปนี้

กำเนิดละครพันทาง

เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงเป็นผู้ให้กำเนิดละครพันทาง ละครพันทางแปลว่าละครผสม มีลักษณะคล้ายละครพูดที่มีเจรจา แต่ดำเนินเรื่องด้วยคำร้อง มีหน้าพาทย์อย่างละครรำ หนักไปข้างละครนอก เครื่องแต่งกายไม่แต่งอย่างละครรำ มักนุ่งผ้าโจงกระเบน โดยมากเล่นเรื่องภาษา เช่น ราชธาธิราช พระอภัย เรื่องที่เป็นตัวอย่างได้ดีคือเรื่องพระลอและไกรทอง พระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (เรื่องไกรทองนั้นยังแทรกเสภารำเข้าไปด้วย จึงเรียกว่าละครเสภาก็ได้)

“ละครพันทางก็คือ ละครนอกนั่นเอง แต่ปรับปรุงเพลงและวิธีเล่นเสียใหม่ โดยนำเอาศิลปะทางเพลงดนตรีและขับร้องกับพ่อนรำประเภทต่างๆ ที่สามารถแทรกผสมเข้าไว้ด้วย เพื่อให้หน้าดูน่าฟังและออกรสทันหูทันตายิ่งขึ้น แต่คงปรับไปในทางนอกอย่างแบบละครนอกนั่นเอง เป็นแต่ตรงข้ามกับละครประเภทที่เรียกว่า “ตึกดำบรรพ์” ซึ่งปรับปรุงไปในทางในอย่างแบบละครใน (คำอธิบายหน้าเรื่องละครพันทางเรื่องพญาผานองของ กรมศิลปากร) เจ้าพระยา

มหินทรศักดิ์ดำรงเป็นคนแรกที่จัดแสดงละครเก็บเงินที่โรง โรงของท่านชื่อปรีชิตเตอร์ แสดงเดือนละ 7 วันตอนเดือน
หงายเรียกว่าวิชาหนึ่งตามภาษาอังกฤษ ต่อมาคนเข้าใจวิกเป็นโรงละครไป

เมื่อเจ้าพระยามหินทรฯ ถึงอสังกรรม โรงละครของท่านตกเป็นของบุตรคือเจ้าหมื่นไวยรนาถ (ชื่อบุศ) ท่านผู้
เรียกละครของท่านว่า “ละครบุศมหินทร” ละครโรงนี้ไปแสดงในยุโรปเป็นครั้งแรกในรัชกาลที่ 5 เจ้าหมื่นไวยรนาถนำ
ละครของท่านไปแสดงในยุโรปเป็นครั้งแรก โดยเฉพาะไปแสดงที่เมือง ปีเตอร์สเบิร์กในรัสเซีย

กำเนิดละครดึกดำบรรพ์

ละครดึกดำบรรพ์นั้นดึกดำบรรพ์จริงหรือ มีผู้เข้าใจว่าละครดึกดำบรรพ์ คือละครเก่าแก่ตามชื่อ แต่ที่จริงหาใช่
ไม่ กลับเป็นชื่อของละครสมัยใหม่อีกแบบหนึ่งต่างหาก คำว่าใหม่หมายถึงใหม่สำหรับคนไทยเรื่องมีว่า เจ้าพระยา
เทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว.หลาน กุญชร) อธิบดีกรมมหรสพมหน้ำที่จัดละครรับแขกเมือง ท่านประสงค์จะเห็นละคร
ของท่านถูกปรับปรุงให้คล้ายโอเปร่าของฝรั่ง ท่านได้กราบทูลเชิญสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ให้ทรง
ช่วยอำนวยการจัดคอนเสิร์ต นอกจากนั้นยังตั้งโรงละครของท่านเองขึ้นที่วัง ถนนอัษฎางค์ บ้านหม้อ

เจ้าพระยาเทเวศร์ไม่มีประสงค์จะให้คนเรียกชื่อว่า “ละครเจ้าพระยาเทเวศร์” อย่างเดิม ท่านจึงสร้างโรงละคร
ขึ้นแล้วเขียนป้ายเสียว่า “โรงละครดึกดำบรรพ์” คนเลยจำเอาชื่อโรงละครไปเรียกโรงละครแบบโอเปร่าว่า ละคร
ดึกดำบรรพ์ตามชื่อโรงของเจ้าพระยาเทเวศร์

ฉะนั้นละครดึกดำบรรพ์ จึงมิใช่ดึกดำบรรพ์ตามชื่อแต่เป็นละครสมัยใหม่ต่างหาก ละครดึกดำบรรพ์เล่นครั้งแรกเมื่อ
พ.ศ. 2442 ในการรับแขกเมือง

รายชื่อหนังสือบทละครดึกดำบรรพ์ของกวีต่างๆ

สมเด็จพระนริศรานุวัดติวงศ์	สังข์ทอง คาวี อิเหนา สังข์ศิลป์ไชย กรุงพาดชมทวีป รามเกียรติ์ สุรบดินา อุนรุท มณีพิชัย
กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย	สองกรรวิก นางจันทกินนรี พระยศเกตุ

กำเนิดละครร้อง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงให้กำเนิดละครร้องขณะนั้น พระบรมวงศ์เธอ กรม
พระยานราธิปประพันธ์พงศ์ก็ทรงดัดแปลงละครฝรั่งมาเป็นอีกแบบหนึ่ง ใช้ผู้หญิงล้วน ตัวตกเป็นชาย มีร้องเป็นพื้น
และใช้ปี่พาทย์ไม้ยมม มีรับฟวงประกอบจังหวะ ใช้เพลงดำเนินเรื่อง ผูกเรื่องอย่างคนธรรมดาชีวิตหลักสมจริง มีฉาก
แสดงที่โรงปรีดาลัย ถนนแพร่งนรา คนเรียกละครแบบนี้ว่า “ละครปรีดาลัย” แล้วมีผู้นำละครแบบนี้ไปแสดงอีกมาก เช่น
มีชื่อคณะว่า ปราโมทย์ ปราโมทย์เมือง ประเทืองไทย วิโลกกรุง ไฉนเวียง เสรีสำเร็จ บันเทิงไทย และมีอยู่มาหลังที่สุด
คือนาครบันเทิง ซึ่งแม่ขุนนาคเป็นเจ้าของและเทพบันเทิงซึ่งแม่หม้อยเป็นเจ้าของ นิยมกันสืบมาจนถึงรัชกาลที่ 7

ตัวอย่างหนังสือบทละครร้อง

- เรื่อง ความหึงส์ของเจ้าคุณมหา
- เรื่อง วิวาท์แสง

เรื่อง ขนมหสมน้ำยา	คนดง
เรื่อง กลแตก	น้ำเค็ม
เรื่อง กล้องวิเศษ	กุมารใหม่
เรื่อง ชูบมือเปิบ	กุมารเก่า
เรื่อง ทั้งรักทั้งแค้น	ชาวนา
เรื่อง กลัวเมีย	แหลมสิงห์
เรื่อง เท่อเจ้าสัว	สมิงทอง
เรื่อง ความจริงกระจาย	นกเอี้ยง
เรื่อง ผีนความรัก	แม่หวาน
เรื่อง จันทรเจ้าขา	พรานบุรพ์
เรื่อง เล่นหัวฟ้า	เอือนศรีไกรวิน

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

เจ้านายผู้ใหญ่พระองค์นี้ทรงเป็นศิลปินโดยแท้ โดยเฉพาะในทางการละคร มีพระเกียรติยศอยู่หลายประการ คือ

1. ทรงเป็นเจ้าของโรงละครปริตาลัย ซึ่งตั้งอยู่ที่ถนนแพ่งนรา

2. ทรงมีหม่อมบางคนที่สันทัดทางการละคร เช่นหม่อมฉ่น ซึ่งเคยเล่นเป็นตัวพระลอย เมื่อครั้งเล่นถวายหน้าที่นั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ ณ โรงละครหลวงพระที่นั่งอัมพรสถาน หม่อมต่วนเคยได้รับพระราชดำรัสให้คุมละครไปเล่นทำขวัญต้นลิ้นจี่ เพราะเคยมีพระราชดำรัสไว้ว่า “ถ้าลิ้นจี่มีลูกเมื่อใดจะหาละครหม่อมต่วนมาเล่นทำขวัญ” คราวนั้นเล่นเรื่องพระลอยถวาย

3. ทรงเป็นผู้ก่อกำเนิดละครร้อง

4. ทรงนิพนธ์บทละครไว้แทบทุกประเภท เช่น

(ก.) ละครร้อง เรื่องสาวเครือฟ้า เกร็ดณรงค์ ตึกตายอดรัก เจ้าลาย สี่ป้อมินทร์ โคตรบอง สิทราชเดโช

(ข.) ละครพันทาง เรื่องพระลอย และไกรทอง

กำเนิดละครพูด

ละครพูดคือละครที่ดำเนินเรื่องด้วยการพูดและแสดงท่าทางประกอบ มีฉากและเปลี่ยนฉากตามท้องเรื่อง ไม่มีดนตรี ไม่มีร้องเพลง ละครพูดแบ่งออกเป็น 2 อย่างคือ ละครพูดธรรมดา กับละครพูดสลบลำ คือบางแห่งมีบทร้องสลบลำ (ลำ แปลว่าเพลง ไม่ใช่รำ)

ละครพูดนั้นมีมาแล้วแต่ปลายรัชกาลที่ 5 โดยขณะนั้นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชได้ไปศึกษาต่างประเทศ เมื่อเสด็จกลับมาก็ทรงนำเอาละครแบบหนึ่งซึ่งแสดงด้วยคำพูด แต่งตัวแบบคนธรรมดาไม่มีร้องและไม่มีดนตรีเข้ามา ได้มีเรื่องเถียงกันมาว่า ใครเป็นผู้ให้กำเนิดละครพูด เพราะสมัยนั้นมีเล่นละครแบบนี้อยู่ 2 แห่ง คือที่สามัคยาจารย์แห่งหนึ่ง

โดยมีเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นประธาน และที่สโมสรทวิปัญญาซึ่งเป็นของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช (รัชกาลที่ 6) ท่านทั้งสองเคยทำงานร่วมกันมาทั้งเมืองนอกและเมืองไทย มีความคุ้นเคยสนิมสนมกันมาก

พระยาสุนทรพิพิธ ซึ่งเคยเป็นตัวละครของรัชกาลที่ 6 ก็ไม่แน่ใจว่าละครพูดได้เล่นแห่งไหนเป็นแห่งแรก ทราบแต่ว่ารัชกาลที่ 6 ทรงเกี่ยวข้องกับทั้งสองแห่ง เขาจึงถวายพระนามว่าทรงเป็นผู้ให้กำเนิดละครพูด ถือว่าปี พ.ศ. 2448 เป็นปีกำเนิดและ พ.ศ. นี้ยังอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระยาสุนทรพิพิธ ได้เล่ากำเนิดละครพูดในประเทศไทยไว้ใน นิตยสารตำราจเล่ม 21 ปีที่ 26 หน้า 32 มีใจความว่า

“เมื่อวันที่ 29 มกราคม 2445 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นดำรงพระราชอิสริยยศ ตำแหน่ง สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งทรงสำเร็จจากการศึกษาและเสด็จกลับยังประเทศไทย หลังจากนั้น ก็ได้ทรงตั้ง “ทวิปัญญาสโมสร” ขึ้นในพระราชอุทยานสราญรมย์เมื่อ พ.ศ. 2447 กิจกรรมของสโมสรนี้มีการออก นิตยสารรายคาบชื่อว่า ทวิปัญญา จัดทำโดยพวกสมาชิก เรื่องส่วนมากเป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระ มงกุฎเกล้าฯ แต่ก่อนที่พระองค์จะทรงตั้งทวิปัญญาสโมสรนั้น ก็มีสามัคยจารย์สมาคมตั้งขึ้นอยู่ก่อนแล้ว”

พระยาสุนทรพิพิธได้กล่าวว่า “ละครพูด ได้ถือกำเนิดขึ้นในเมืองไทยที่สถาบันทั้งสองนั้น ซึ่งสมเด็จพระมหา ธีรราชเจ้าทรงถือกำเนิดขึ้น เมื่อแสดงครั้งแรกๆ เรียกกันว่า “ละครทวิปัญญา” หมายความว่า เป็นละครของสโมสรทวิ ปัญญา ต่อมาจึงทรงตั้งชื่อเป็นหลักฐานว่า คณะ “ละครศรีอยุธยา” ตามพระนามปากกาของรัชกาลที่ 6 ที่ให้ทรงพระ ราชนิพนธ์บทละครพูด โรงละครที่ใช่แสดงในครั้งนั้นก็คือ เรือนไม้ที่ติดอยู่กับมุ่มกำแพงพระราชอุทยานสราญรมย์ ด้าน ตะวันออกเฉียงเหนือ ตัวสโมสรทวิปัญญาก็คือเรือนกระจกที่เป็นสมาคมช่างตัดผมในปัจจุบัน”

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถือว่าการละครนอกจากจะเป็นเครื่องบันเทิงและให้ความสุขแล้ว ยังเป็นวิถีแห่งการศึกษาที่สำคัญ เพราะละครเป็นสิ่งที่จะโน้มน้าวจิตใจคนให้เห็นผิดเห็นชอบได้ ทำให้จิตใจสูงขึ้น จึง ได้ทรงส่งเสริมการละครเป็นอันมาก จนกระทั่งเป็นภัยแก่พระองค์เองในตอนหลัง เพราะคนไม่เข้าใจ ทว่าพระองค์ ทรงใช้เงินฟุ่มเฟือยไม่ถูกทาง สิ่งที่พระองค์ได้ทรงทำเกี่ยวกับละครคือ

1. ทรงพระราชนิพนธ์บทละครทุกชนิด มากกว่าผู้ใดทั้งสิ้น เช่นละครร้อง ละครรำ ละครดึกดำบรรพ์ ละครพูดสลบลำ (ลำหมายถึงเพลง) และละครสังคีต เรื่องวังดี เป็นละครประกอบดนตรี วรรณคดีสโมสรได้ยกย่องว่า พระ ราชนิพนธ์บทละครเรื่อง “หัวใจนักรบ” เป็นยอดของบทละครพูด

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงพระราชนิพนธ์บทละครไว้มากที่สุด มีเกือบทุกชนิด จะขอจำแนกให้ดู ดังต่อไปนี้

(1.) ละครรำ พระร่วง ศกุนตลา ท้าวแสนปม พระเกียรติรถ รามเกียรติ์

(2.) ละครร้อง พระร่วง เกรงกำดัด (สาวตรี ไม่เหมือนละครร้องแบบกรมพระนรา แต่เหมือนอุปรากรของฝรั่ง คือได้ตอบกันด้วยเพลงตลอด)

(3.) ละครดึกดำบรรพ์ ศกุนตลา พระเกียรติรถ

(4.) ละครสังคีต ว่างตี (มีประวัติว่าไม่เคยแสดงได้สำเร็จเลย) วิวาทพระสมุทร หนามยอกเอาหนามบ่ง

(5.) ละครพูด เห็นแก่ลูก แก่แค้น หมิ่นประมาทศาล ผู้ร้ายแผลง ล่ามตี บ่วงมาร เจ้าคุณเจ้าชู้ วัลย์เลือกคู่ ท่านรอง ขนมพอสกับน้ำยา งดการสมรส คดีสำคัญ มิตรแท้ โพงพาง เจ้าข้าสารวัตร ฉวยอำนาจ ความดีมีชัย เกินต้องการ ปรียทรรศึกษา กุศโลบาย หมายถึงบ่อบหน้า หลวงจำเนียรเดินทาง กลแตก หาโล่ห์ เสียสละ น้อยอินทเสน ตบตา ชิงนาง ผิดวินัย ตามใจท่าน เสือเถ่า หามาเยี้ยว หัวใจนักรบ ฟอกไม่ขาว จัดการรับเสด็จ ขึ้นใจไม่สมัคร หนึ่งเสียมหาคะมะ โรเมโอและจูเลียต เวนิสวานิช มัทนะพาธา (ละครพูดคำฉันท) พระร่วง (ละครพูดคำกลอน)

(6.) ละครพูดสลัปลำ เรื่องปล่อยแก่ (บทของนายบัว วิเศษกุล ลำคือบทร้องแทรกเป็นพระราชานิพนธ์)

2. ทรงแสดงละครด้วยพระองค์เอง เคยทรงแสดงเป็นตัวนายมัน ปีนยาวในเรื่องพระร่วง เป็นตัวมหาคะมะในเรื่องมหาคะมะ และเป็นตัวบาทหลวงในละครอีกเรื่องหนึ่ง เป็นตัวหลวงเกียรติคุณครุฑขิดในเรื่องปล่อยแก่ ครั้งสุดท้ายทรงแสดงในเรื่อง วิวาทพระสมุทร ที่พระราชวังมฤคทายวัน เมื่อ พ.ศ. 2468

เหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับการละคร

เหตุการณ์ที่เกี่ยวกับละครไทยในรัชกาลที่ 6 มีเหตุการณ์ที่น่าสังเกตอยู่ 2 เรื่อง ดังนี้

ละครไทยไปแสดงในอเมริกา

เรื่องละครไทยไปแสดงที่สหรัฐอเมริกาใน พ.ศ. 2467 เป็นเรื่องที่เกรียวกราวกันมาก เป็นเพราะสมัยนั้น มีชาวอเมริกาคคนหนึ่งมาเห็นศิลปะการรำของไทย เกิดพอใจขึ้น อยากนำไปแสดงให้ชาวอเมริกาทชม ต่อมาเจ้าของโรงหนังพัฒนากรชื่อนายชองฮ้วน สิบญูเรื่อง ได้ติดต่อกับชาวอเมริกันคนหนึ่งชื่อ นายแฟรงค์ ฮิกส์ จึงรวบรวมตัวละครไทยจากสำนักต่างๆ พร้อมทั้งนำการกีฬาพื้นเมืองของไทย คือ ตะกร้อมอบให้ นายแฟรงค์ ฮิกส์ เป็นผู้นำไปแสดงที่อเมริกา นับว่าโลกใหม่คืออเมริกาได้รู้จักละครไทยเป็นครั้งแรก

นางละครไทยเกือบได้เป็นมเหสีกษัตริย์เขมร

ส่วนอีกเรื่องหนึ่งคือนางละครของไทยเราคนหนึ่ง เกือบจะได้เป็นมเหสีกษัตริย์ประเทศเขมร คือมีละครคณะหนึ่งของนายพูน เรื่องนนท์ อยู่ใกล้วัดดอกหญ้า นางเล็ก มีลูกสาวอยู่คนหนึ่งชื่อนางสาวแพน เรื่องนนท์ เป็นตัวละครรำที่มีชื่อเสียงมาก นายพูนได้นำคณะละครไปแสดงที่ประเทศเขมร กษัตริย์สมัยนั้นทรงพระนามว่า พระเจ้าศรีสวสดีมณีวงศ์ นางสาวแพนได้มีโอกาสแสดงละครรำถวายหน้าพระที่นั่ง ทราบโปรดปรานมาก ได้แต่งตั้งให้เป็นนางสนมตัวโปรด ส่วนตัวนายพูนเอง ได้รับการแต่งตั้งให้เป็น “หลวงสมัคความชอบ” ต่อมานางสาวแพนถูกฝรั่งเศสึดกันเนื่องด้วยเหตุผลทางการเมือง จึงต้องเลิกร้างมา

นักแต่งบทละครสมัยรัชกาลที่ 6

ในสมัยนี้ยังมีนักแต่งบทละครที่ยกย่องกันคือ

1. กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ผู้ทรงแต่งสาวเครือฟ้า เครือณรงค์ และตุ๊กตายอดรัก
2. ครูเทพ (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี) ได้แต่งบทละครพูดหลายเรื่อง เช่น ตาเงาะ แม่ศรีครัว บ้อยใหม่ และหมั้นไว้

3. พระพิสัยทัศน์พิทยาภรณ์ แต่งบทละครพูดไปในทำนองตลกขบขัน เช่น เรื่องสอบเขาวัว หายกัน สัญญาบังคับคิดผิด และอำนาจเสือโคร่ง

4. พระยาเทพศาสตร์สถิตย์ แต่งเรื่องมีชื่อที่สุดคือ เรื่องแกงบวน และเรื่องแวนตาของคุณพี่

5. คุณขาว โกมลमित (ข. โกมลमित) แต่งเรื่อง ทนายเจ้าเล่ห์ แม่ครัวจำเป็น น้ำพอสมนเนื้อ

6. เทพนม (หลวงวิวัฒนวิทย์เทพ) เขียนบทละครพูดแบบตลกไว้หลายเรื่อง เช่น เรื่องหมอดูแมนๆ สาวใช้ของคุณป้า ป้าของชาลี

7. กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงแต่ง หนูจ๋า

8. พระพนิชยสารวิเทศ แต่ง น้ำแข็งที่ละลาย บทเรียนของสตรี ใครคืออนาย

9. พระวรวงศ์วิสิฐ แต่ง ใครกันแน่

10. พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ ทรงแต่ง น้ำใจเด็ดเดี่ยว ปลอมกาย

11. พระยาอุปกาศศิลปสิทธิ์ แต่ง เข้าใจผิด

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมัยรัชกาลที่ 7 สมัยนี้การเมืองหัวโนและภาวะเศรษฐกิจทรุดโทรม จึงทรงโปรดให้ยุบกรมมหรสพ เพื่อให้มีส่วนช่วยผู้การเศรษฐกิจของประเทศ ในส่วนพระองค์เองก็เคยทรงพระราชนิพนธ์เพลงชื่อ เขมรละออองค์ และเพลงราตรีประดับดาว

นักแต่งบทละคร

น.ม.ส. เจ้าฟ้าเชิงรุ้ง ศรีธรรมาภัย นางจินตลีลา

พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพย์อาภา ทะชัน มหาอุปการดารณี

พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ดัดสันดานอนิเหนา สุดหนทาง ตรวราชกาการ

นายดำรา ณ เมืองใต้ ดิดเบ็ด ภรรยาอนามิศ

ละครจันทโรภาส

ละครเอกขนกัมีโรงละครที่มีชื่อเสียงอีกโรงหนึ่ง คือ ละครจันทโรภาส มีความสำคัญอยู่ประการหนึ่งคือ ในเรื่องการเปลี่ยนแปลงเพลง คือเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อที่จะเปลี่ยนจากเพลงไทยเดิมมาเป็นเพลงสากล ละครคณะนี้มีคนสำคัญที่เป็นผู้เขียนเรื่องคือพรานบุรุษ เราอาจจะเรียกได้ว่าละครจันทโรภาสคือละครพรานบุรุษ ชื่อจริงจวงจันทร์ จันทรรคนา สิ่งหนึ่งที่พรานบุรุษทำเป็นหลักสำคัญคือ ปรับปรุงเพลงจากเพลงไทยเดิม คือเพลงที่มีการเอื้อนมาเป็นเพลงไม่มีการเอื้อนเกือบจะเรียกได้ว่าท่านผู้นี้เป็นต้นกำเนิดของเพลงทำนองไทยสากล

พรานบุรุษได้เขียนบทละครไว้หลายเรื่องเท่าที่จำได้คือเรื่องจันทร์เจ้าขา เป็นละครที่มีชื่อเสียงมากมาย เรื่องใจะใจั้ง เป็นเรื่องชีวิตของญี่ปุ่น เดิมเป็นอุปรากรแต่งโดยชาวอิตาเลียน กรมพระนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้ทรงไว้ครั้งหนึ่งแล้วคือเรื่องสาวเครือฟ้า พรานบุรุษนำมาทำเป็นละครเรื่องใหม่อีกครั้งหนึ่ง แต่ไม่เรียกสาวเครือฟ้า เรียกตามภาษาญี่ปุ่นว่า ใจะใจั้ง และอีกเรื่องหนึ่งคือ เรื่องฝนสั่งฟ้า

การละครสมัยหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงในทางการละครอยู่บ้าง ขอนำมากล่าวไว้ดังต่อไปนี้

กำเนิดละครหลวงวิจิตรวาทการ

ครั้งหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 กรมศิลปากรจึงรวบรวมศิลปินในขณะและนักดนตรีขึ้นมารวมกันใหม่อีกครั้งหนึ่ง ตั้งเป็นกองขึ้นในกรมศิลปากร ตอนหลังตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ขึ้นฝึกฝนนักเรียนด้วยเพื่อรักษาศิลปะของชาติไว้มิให้เสื่อมสูญ ในระยะนี้เองหลวงวิจิตรวาทการได้มาดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร และลงมือปลูกปล้ำการละครเป็นการใหญ่อีกครั้งหนึ่ง

ละครหลวงวิจิตรวาทการส่วนใหญ่เป็นละครประวัติศาสตร์ เรื่องราวที่นำมาแต่งมุ่งหมายไปในทางปลูกใจเป็นพื้น หลวงวิจิตรวาทการปรับปรุงวิธีการละครของท่านหลายอย่าง ไม่เหมือนละครอื่นใดที่เคยเล่นกันมาแต่ก่อน จะเรียกว่าละครสังคีตก็ไม่ตรง จะเรียกว่าละครพันทางก็มีส่วนผิดกันอยู่ คนทั้งหลายจึงมักเรียกตามชื่อของท่านว่าละครหลวงวิจิตรวาทการ

หลวงวิจิตรวาทการแต่งละครไว้หลายเรื่อง เท่าที่นึกได้มีดังนี้

ราชธิดาพระร่วง (ละครรำ)

เลือดสุพรรณ

เจ้าหญิงแสนหวี

พระมหาเทวี

พระเจ้ากรุงธน

อานุกาพย์อนุรามาคำแหง

อานุกาพย์แห่งความเสียสละ

ศึกกลาง

อานุกาพย์แห่งศีลสัตย์

อานุกาพย์แห่งความรัก

ลักษณะละครหลวงวิจิตรวาทการ

เป็นละครแบบพันทางแบบหนึ่ง ดำเนินการแสดงไม่เหมือนละครอื่นๆ คือพันทางในลักษณะมากกว่าละครพันทางธรรมดา มีทั้ง รำ พุด ร้องเพลงทั้งไทยและสากล แต่งตัวอย่างละครรำก็มี อย่างแบบชีวิตจริงก็มี เรื่องละครหลวงวิจิตรวาทการนี้ ข้าพเจ้าได้เห็นเอกสารการพิมพ์หนังสือของครูสุภา ท่านกรรมการได้จัดให้ละครบางเรื่องของหลวงวิจิตรวาทการอยู่ในประเภทละครสังคีต

การละครสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2

ต่อมาเป็นตอนระหว่างสงคราม ภาพยนตร์ฉายไม่ได้ ละครอาชีพเลยถือโอกาสแสดงกันใหญ่ เป็นประเภทเล่นเรื่องตลกๆ ภายหลังเล่นเป็นเรื่องแต่ไม่ได้ช้อมกัน สุดแต่จะทำได้ในสมัยนั้น ละครมีชื่อในสมัยนั้นว่า “ละครย่อย” โดยมากเป็นพวกตลก เช่น เฉลิม บุญยเกียรติ สนิท เกษนัง ผล วรศริน คนอื่นๆ เอาแบบไปเล่นหลังสงครามละครย่อยก็หายไป บุคคลอีกท่านหนึ่งที่มีชื่อเสียงบรมครูทางศิลปะที่สำคัญ คือพระนางเธอลักษมีลาวัณย์ เป็นธิดาของกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงนำเรื่องเก่าๆ มาแสดง บางเรื่องก็มีผู้ئےแต่ง เช่น เรื่องศรีธนช้ย ของ น.ม.ส. กับเรื่องจินตะลีลา เป็นต้น

นอกจากนั้นยังมีคณะละครมีชื่อคือ คณะศิวารมณั คณะนี้ได้จัดการแสดงในระหว่างสงครามอย่างจริงจัง ตัวละครสำคัญๆ ของละครคณะนี้ยังมีชีวิตอยู่โดยมาก แต่ได้หันไปเล่นละครโทรทัศน์และภาพยนตร์กันโดยมาก อนึ่ง ควรสังเกตว่าเมื่อออกจากราชการระยะหนึ่ง หลวงวิจิตรวาทการ อดีตอธิบดีกรมศิลปากร ก็เคยตั้งคณะละครของท่านขึ้นชื่อคณะวิจิตรเกษม ได้แสดงให้เห็นประชาชนชมหลายเรื่อง

พระราชกฤษฎีกากำหนดวัฒนธรรมทางศิลปกรรมเกี่ยวกับการแสดงละคร

สมัยมีสภาวัฒนธรรมแห่งชาติขึ้น รัฐบาลได้เห็นความสำคัญของวัฒนธรรมเกี่ยวกับละครไทยว่า ไปเล่นตามถนนเป็นสิ่งไม่สมควร จึงควบคุมการแสดงละครเพื่อจะให้นานาชาติเห็นว่าไม่ไร้วัฒนธรรม จึงตราพระราชกฤษฎีกาขึ้นใน พ.ศ. 2485 แต่ควบคุมไม่ได้ผลเพราะไม่มีเจ้าหน้าที่ควบคุม ปฏิบัติไม่สำเร็จ แต่มีผลดีคือกำหนดลักษณะละครประเภทต่างๆ ไว้อย่างครบถ้วนตามลักษณะละครของตะวันตก

พระราชกฤษฎีกากำหนดวัฒนธรรมทางศิลปกรรมเกี่ยวกับการแสดงละคร พุทธศักราช 2485

“โดยที่เห็นสมควรกำหนดวัฒนธรรมทางศิลปกรรมเกี่ยวกับการแสดงละครขึ้นไว้เพื่อความเจริญก้าวหน้าแห่งศิลปกรรมของชาติ” คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอภัยอันอาจตามความในมาตรา 6 แห่งพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2485 จึงให้ตราพระราชกฤษฎีกาขึ้นไว้ดังต่อไปนี้

มาตรา 1 พระราชกฤษฎีกานี้ให้เรียกว่า “พระราชกฤษฎีกากำหนดวัฒนธรรมทางศิลปกรรมเกี่ยวกับการแสดงละคร พุทธศักราช 2485

มาตรา 2 ให้ใช้พระราชกฤษฎีกานี้เมื่อพ้นกำหนดสามสิบวัน นับแต่วันประกาศในราชกิจจานุเบกษา เป็นต้นไป

มาตรา 3 ให้ยกเลิกบรรดาพระราชกฤษฎีกา กฎ และข้อบังคับอื่นๆ ในส่วนที่บัญญัติไว้แล้วในพระราชกฤษฎีกานี้ หรือแย้งกับบทแห่งพระราชกฤษฎีกานี้

มาตรา 4 ให้แบ่งการแสดงละครออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

- (ก) อุปรากร
- (ข) นาฏกรรม
- (ค) นาฏดนตรี

มาตรา 5 การแสดงละครประเภทอุปรากร ซึ่งถือดนตรีและการขับร้องเป็นสำคัญ ยิ่งกว่ามทบาทและคำพูดแบ่งเป็น

1. มหาอุปรากร ได้แก่การแสดงเรื่องเศรำโคก ซาบซึ้ง ซึ่งมีแต่ดนตรีและการขับร้อง มีการทำทบ้าง แต่ไม่มีบทเจรจา
2. นาฏกรรมดนตรี ได้แก่การแสดงอุปรากรที่เพลากว่ามหาอุปรากร
3. จุลอุปรากร ได้แก่การแสดงอุปรากรชนิดเบา มีตอนที่ขบขันเป็นเครื่องบันเทิงบ้าง แต่ไม่มีบทเจรจา
4. สุขอุปรากร ได้แก่การแสดงอุปรากรชนิดเบา มีตอนที่ขบขัน มีบทเจรจา
5. หัสอุปรากร ได้แก่การแสดงอุปรากรชนิดเบาในทำนองตลก

มาตรา 6 การแสดงละคร ประเภทนาฏกรรม ซึ่งถือคำพูดและบทบาทเป็นสำคัญ ไม่มีดนตรีและการขับร้อง แบ่งเป็น

1. โศกนาฏกรรม ได้แก่นาฏกรรมที่มีทำนองเรื่องและสำนวนความอันสูง ซึ่งจบลงด้วยความเศร้าโศก
2. นาฏบท ได้แก่บทละครเคร่งเครียด ซึ่งนำการแสดงขัดกันแห่งเจตจำนงของมนุษย์
3. เวคนาฏกรรม ได้แก่บทละครที่ตื่นเต้น ซึ่งรับเร้าความรู้สึกอย่างรุนแรง และบางทีจบลงด้วยความผาสุก
4. สุขนาฏกรรม ได้แก่บทละครชนิดเบาที่สนุก และบางทีมีลักษณะมีปากคม โดยมากแสดงชีวิตประจำวัน และจบลงด้วยความผาสุก
5. หัสนาฏกรรม ได้แก่บทละครเรีงรมย์ในทำนองตลก หรือวิจิตรพิศดาร

มาตรา 7 การแสดงละครประเภทนาฏดนตรี ซึ่งเฉลี่ยความสำคัญให้แก่ดนตรี การขับร้อง คำพูด และบทบาท แบ่งเป็น

1. สุขนาฏดนตรี ได้แก่บทละครเรีงรมย์ มีการขับร้อง การพ้อนรำ
2. ทศนากร ได้แก่บทละครซึ่งผูกขึ้นพอเป็นเรื่อง ความสำคัญอยู่ที่ฉากและทัศนภาพซึ่งเปลี่ยนไปเป็นลำดับ มีการพ้อนรำ การขับร้อง และการล้อเลียนเหตุการณ์ปัจจุบัน
3. วิจิตรทัศนาศนา ได้แก่บทละครซึ่งผูกขึ้นพอเป็นเรื่อง มีสภาพวิจิตรพิศดารเต็มไปด้วยการเรีงรมย์ การพ้อนรำ การขับร้อง และการล้อเลียน จบลงด้วยฉากเนรมิต
4. วิพิธทัศนาศนา ได้แก่การบันเทิง ซึ่งมีสลับฉาก ฉากแสดงสั้น ๆ การพ้อนรำ การขับร้อง การแสดงกายกรรม ฯลฯ

มาตรา 8 การแสดงละครที่จัดทำเป็นอาชีพมีรายได้ หรือการแสดงละครในที่สาธารณะ หรือในที่ที่มีผู้ดูเป็นจำนวนมากพอสมควร และมีลักษณะยังมีใช่เป็นการแสดงเพื่อความเพลิดเพลินเป็นส่วนตัว ต้องอยู่ในประเภทหนึ่งประเภทใดที่กล่าวไว้ในมาตรา 5 มาตรา 6 ห้ามมิให้แสดงเป็นอย่างอื่นนอกจากที่กล่าวนี้ เว้นแต่พนักงานเจ้าหน้าที่จะได้อนุญาตเป็นพิเศษเฉพาะกรณี

มาตรา 9 การแสดงละครเรื่องใด ๆ ที่อยู่ในประเภทหนึ่งประเภทใดดังกล่าวในมาตรา 5 มาตรา 6 หรือมาตรา 7 จักต้องได้รับอนุญาตก่อนจึงจะแสดงได้ และเมื่อได้รับอนุญาตแล้วจักต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขของการอนุญาตตามที่กำหนด

มาตรา 10 ให้กรมศิลปากรเป็นพนักงานเจ้าหน้าที่ผู้ควบคุมการแสดงละครและดนตรีเพื่อการนี้ให้มีอำนาจ

1. วินิจฉัยว่า การแสดงละครซึ่งเป็นปัญหาตามมาตรา 8 ว่าต้องอยู่ในประเภทหนึ่งประเภทใด ดังที่ได้กล่าวไว้ในมาตรา 5 มาตรา 6 หรือมาตรา 7 หรือไม่ ผู้มีส่วนได้เสียที่ไม่พอใจในคำวินิจฉัยนี้มีสิทธิยื่นอุทธรณ์ต่อสภาวัฒนธรรมแห่งชาติได้ ภายใน 7 วัน นับแต่วันทราบคำวินิจฉัย คำวินิจฉัยของสภาวัฒนธรรมแห่งชาติเป็นที่สุด

2. อนุญาตให้มีการแสดงละครซึ่งไม่ตรงกับประเภทที่กำหนดไว้ในมาตรา 5 มาตรา 6 หรือมาตรา 7 ได้ ในกรณีพิเศษและสมควรเป็นครั้งคราว

3. กำหนดระเบียบการ ด้วยความเห็นชอบของสภาวัฒนธรรมแห่งชาติในเรื่องต่อไปนี้

(ก) ระเบียบการขออนุญาตแสดงละครและเงื่อนไขที่ต้องปฏิบัติเมื่อได้รับอนุญาตให้แสดงละครได้

(ข) ระเบียบ การควบคุม การแสดงละครเป็นต้น ประเภทการแสดง บทประพันธ์ การแสดง สถานที่ ศิลปินผู้แสดง ประเภทผู้ดู และการจัดให้มีการอบรม

(ค) ระเบียบการควบคุมดนตรี มีกำหนดการบรรเลง ประเภทการบรรเลง วิธีบรรเลง เหล่านี้เป็นต้น

มาตรา 11 การละเล่นเพื่อการรื่นเริง โดยประเพณีพื้นเมืองของท้องถิ่นเป็นแห่งๆ ไปนั้น ถ้ามิได้ผิดวัฒนธรรมตามที่กำหนด หรือผิดศีลธรรม หรือขัดต่อความก้าวหน้าของชาติในทางที่ควร คงให้ดำเนินการเล่นได้ตามโอกาสอันควร แต่ให้ขออนุญาตจากพนักงานเจ้าหน้าที่ และได้รับอนุญาตก่อนจึงแสดงได้

ให้กรมศิลปากรเป็นพนักงานเจ้าหน้าที่ผู้อนุญาต และให้มีอำนาจออกระเบียบโดยความเห็นชอบของ สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ กำหนดการละเล่นพื้นเมืองที่จะอนุญาต การละเล่นวิธีเล่น เครื่องมือเครื่องใช้ประกอบการละเล่น หรือสิ่งอื่นใดอันเป็นการขัดหรือผิดต่อวัฒนธรรม ศีลธรรม หรือความก้าวหน้าของชาติอันจะนำมาแสดงไม่ได้

มาตรา 12 อำนาจการอนุญาต หรือการควบคุมมาตรา 10 หรือมาตรา 11 นี้ กรมศิลปากรจะมอบให้ข้าหลวงประจำจังหวัดหรือบุคคลได้เป็นพนักงาน เจ้าหน้าที่ผู้ใช้อำนาจแทนกรมศิลปากรภายในเขตท้องที่อันกำหนดไว้ก็ได้

มาตรา 13 ผู้ใดฝ่าฝืนมาตรา 8 หรือมาตรา 9 หรือฝ่าฝืนคำสั่งของพนักงานเจ้าหน้าที่ที่มีความผิดต้องระวางโทษดังที่บัญญัติไว้ในมาตรา 15 แห่งพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2485

การละครทุกวันนี้ (2513) ในปัจจุบันมีละครสมัครเล่นอยู่บ้าง เช่น

1. คณะศรียุทธยามณเฑียรณ์ของพระมหามนตรี
2. คณะละครสมัครเล่นของคุณหญิงดุจฎี มาลากุล
3. คณะละครเฉลิมศาสตร์
4. คณะนกาวลี (คณะนี้เคยเดินทางไปแสดงที่อเมริกามาแล้ว)
5. คณะละครสมัครเล่นจริงๆ คือ ชุมนุมละครของคุรุสภา ซึ่งเรากำลังฝึกหัดอบรมกันอยู่

